BARLЬQ ELDERDjN PROLETARLARЬ, BIRIGIҢDER!

1-6.

PROPAGANDA
ÇANA
YGJT

1-6

IANVAR 1939

QAZAQ MEMLEKETTJK SAIASI ƏDEBIET BASPA Ь
ALMA-ATA QALASЬ

Barlьq elderdjn proletarlarь, ejrjgjnder!

PROPAGANDA ÇANA YGJT

QAZAQ[ЬSTAN K(в)P ORTALЬQ KOMITETJNJN ÇURNALЬ

AIЬNA 1 RET CЬO[ADЬ

Redaksianьn adresj: Alma-Ata, Ykmet yij, QK(в)P Ortalьq Komitetj, вəlme № 7. Telefon № 51—45

№ 1 IANVAR 1939

26

Leninnjn eljmj çənjnde

STALIN

Sovetterdjn Bykjlsoiuzdьq II siezjnde 1924 çьlь 26 ianvarda səilegen səzj

Çoldastar, вjz kommunister —erekce sipattь adamdarmьz. Bjz erekce materialdan pjcjlgenвjz. Bjz — ūlь proletar strategjnjn armiasьndaqьlarmьz, Lenin çoldastьn armiasьndaqьlarmьz. Osь armiada вolu ataqьnan artьq ecnərse çoq. Lenin çoldas çasap, вascьlьq etken partianьn mycesj вolu ataqьnan artьq ecnərse çoq. Kjm kərjngen mūndai partiaqa myce вola almaidь. Kjm kərjngen mūndai partiaqa myce вolu menen вailanьstь qiьncьlьqtar men dauьldarqa cьdai вermeidj. Çūmьscь tавьnьn ūldarь, mūqtaçdьq pen kyrestjn ūldarь, qanadan tьs çəвjrcjljkter men erljk çjgerdjn ūldarь, — mjnj, вərjnen вūrьn, osьndai adamdar qana mūndai partiaqa myce вola aladь. Mjnj sondьqtan lenincjlder partiasь, kommunister partiasь sonь menen вjrge çūmьscь tавьnьn partiasь dep ataladь.

Aramьzdan ketjp вara çatьp, Lenin çoldas вjzge — partia mycesj degen ňlь ataqlь çoqarь ňstap, taza saqtandar dep esiet aitьp qaldьrьp edj. Lenin çoldas, вjz saqan — вňl əsietjndj de myltjksjz adal orьndaimьz dep ant etemjz!

Lenin çoldas partiamьzdь 25 çьl вaulьdь, aqьrь onь вykjl dyniedegj en вerjk, en cьnьqqan çūmьscь partiasь etjp вaulьp cьqardь. Patca ykmetj men onьn cавarmandarьnьn soqqьsь, вurçuazia men pomeccikterdjn qūtьruь, Kolcak pen Denikinnin qaruь cавuьlь, Anglia men Fransianьn qaru alьp kiljguj, əsekcjl вurçuazia вaspasəzjnjn ətjrjk, çalasь, — mjnj osь вyijlerdjn вərj ūdaiь 25 çьl вoiь partiamьzqa ьlqi tijsumen вoldь. Bjraq, вjzdjn partiamьz çartastaj çeke tūrьp, dūcpandardьn sanasьz soqqьsьna soqqь qaitarьp otьrdь, çūmьscь tавьn alqa qaraj, çenjp cьquqa вastadь. Bjzdjn partiamьz qattь kyrester ystjnde əz qatarьn вjrljktj, ьntьmaqtь etjp cьqardь. Ol вjrljk, ьntьmaq arqьlь çūmьscь tавьnьn dūcpandarьn çenjp cьqtь.

Aramьzdan ketjp вara çatьp, Lenin çoldas вjzge — partiamьzdьn вjrljgjn kəzdjn qaracьqьndai saqtandar dep əsiet aitьp qaldьrьp edj. Lenin çoldas, вjz saqan — вňl əsietjndj de myltjksjz adal orьndaimьz dep ant etemjz!

Çūmьscь tавьnьn kərgen kynj çan cьdamastьq aur edj. Enвekcjlerdjn tartqan azaвь adam aitqьsьz aur edj. Qūldar men qūl ūstaucьlar, krepostnoilar men krepostnoicьlar, carualar men pomeccikter, çūmьscьlar men kapitalister, ezjlucjler men ezucjler, mjnj dynie eçelden osьlaj qūrьlьp keldj, kəzjrde de elderdjn anaqūrlьm kepcjljgjnde osьlaj вolьp qalьp otьr. Enвekcjler qasьrlar вoiь əl-

denece on, çyz ret ьiьqьna mjngen ezucjlerdj laqtьrьp tastap, өz tūrmьsьna өzj ie boluqa tьrьstь. Bjraq, olar, ərdaiьm tas-talqanь cьqьp, qor bolьp, ьlaçsьz cegjndj, kөrgen zəbjrj men qorlьqьn, ьzasь men keijstjgjn jcte saqtadь, kөz çetpes kөkke qarap, bostandьqtь aspannan kyttj. Qūldьqtьn, būqaularь yzjlmei qala berdj, nemese eskj būqaulardьn ornьna aurtpalьqь, qorlьqь būrьnqьdai çaqa būqaular paida boldь. Tek bjzdjn eljmjzde qana, ezjlgen, taptalqan enbekcjler būxarasь pomeccikter men kapitalisterdjn ystemdjgjn ьiьqьnan laqtьrьp tastap, onьn ornьna çūmьscьlar men carualar ystemdjgjn ornattь. Өzderinjz de bjlesjzder, çoldastar, bul zor kyrestj Lenin çoldas çana onьn partiasь basqarqan edj; mūnь osь kezde bykjl dynie moiьndap otьr. Leninnjn danьcpandьqь, bərjnen būrьn, mьnau — ol, Sovetter Respublikasьn qūrьp, sonьmenen, bykjl dynie çyzjnjn ezjlgen būxaralarьna — bostandьq aludan ymjt yzbeudjn kerektjgjn, pomeccikter men kapitalisterdjn ystemdjgjnjn өmjrj ūzaq emes ekenjn, enbek ystemdjgjn enbekcjlerdjn өzderinjn kycjmenen çasauqa bolatьnьn, enbek ystemdjgjn aspanda emes, çerde çasau kerek ekenjn js çyzjnde kөrsettj. Lenin, osьmenen, bykjl dynie çyzj çūmьscьlarь men carualarьnьn çyregjne bostandьq alu ymjtjnjn otьn çaqtь. Mjnj Leninnjn atь — enbekcj, qanalucь būxaralardьn en syjjktj atь bolu sebebj de osьdan.

Aramьzdan ketjp bara çatьp, Lenin çoldas bjzge — proletariat diktaturasьn saqtap, nьqaitьp otьrьndar dep өsiet aitьp qaldьrьp edj. Lenin çoldas, bjz saqan — bүl өsietjndj de myltjksjz adal ornьndau ycjn kycjmjzdj aiamaimьz dep ant etemjz!

Bjzdjn eljmjzde proletariat diktaturasь çūmьscьlar men carualardьn soiuzjn negjzdeljp qurьldь. Būl — Sovetter Respublikasьnьn bjrjncj çana typkj negjzj. Osьndai soiuz bolmasa, çūmьscьlar men carualar kapitalister men pomeccikterdj çenjp cьqa almas edj. Çūmьscьlar carualardьn kөmegjusjz kapitalisterdj qirata almas edj. Carualar çūmьscьlardьn basсььqь bolmasa pomeccikterdj qirata almas edj. Mūnь bjzdjn eljmjzdegj azamat soqьsьnьn bykjl tarixь dəleldep otьr. Bjraq, Sovetter Respublikasьn nьqaitu çolьndaqь kyres əlj bjte qoiqan çoq,— ol tek çaqa formaqa qana tystj. Būrьn çūmьscьlar men carualardьn soiuzь soqьs soiuzьnьn formasьnda edj өitkenj ol soiuz Kolcak pen Denikinge qarsь çūmsalqan bolatьn. Endj çūmьscьlar men carualardьn soiuzь qala men derevnenjn arasьndaqь, çūmьscьlar men carualardьn arasьndaqь caruacьlьq jstestjktjn formasьnda boluqa tijs, өitkenj ol kupes pen kulakqa qarsь çūmsalьp otьr, өitkenj ol carualar men çūmьscьlardьn bjrbirine barlьq kerektj zattardь çetistjrjp tūruьn maqsat etedj. Өzderjnjz de bjlesjzder, būl mjndettj Lenin çoldastai eckjm kyc salьp çyzege asьrqan emes.

Aramьzdan ketjp bara çatьp, Lenin çoldas bjzge — barlьq kyctj salьp çūmьscьlar men carualardьn soiuzьn nьqaitьp otьrьndar dep өsiet aitьp qaldьrьp edj. Lenin çoldas, bjz saqan — bүl өsietjndj de myltjksjz adal ornьndaimьz dep ant etemjz!

Sovetter Respublikasьnьn ekjncj negjzj — bjzdjn eljmjzdegj ūlttar enbekcjlerjnjn soiuzь. Orьstar men ukraiьndьqtar, bacqūrttar men belorustar, gruzinder men azerbaiçandьqtar, ərmender men daqьstandьqtar, tatarlar men qьrqьzdar, өzbekter men tyrkmender, — Bulardьn barj proletariat diktaturasьn nьqaituqa bjrdei qūctar. Proletariat diktaturasь qana būl qalqtardь būqau men ezgjden qūtqarьp qoimaidь, sonьmen qatar bүl qalqtar da Sovetter Respublikasьn çan-tənimenen berjlgendjgj arqьlь, sol ycjn qurban boluqa daiьndьqь arqьlь bjzdjn Sovetter Respublikasьn çūmьscь tabьnьn çaularьnьn qulьqsūmdьqtarь men dūcpandьq ərekettерjnen qūtqarьp otьradь. Mjnj sondьqtan Lenin çoldas bjzge eljmjzdegj qalqtardьn erjktj soiuzь kerek ekenj turalь, olardьn Respublikalar soiuzьnьn cenberjndegj tuьsqandьq jstestjgj kerek ekenj turalь ьlqi aitatьn.

Aramьzdan ketjp bara çatьp, Lenin çoldas bjzge — Respublikalar soiuzьn

№ 187521-29

nьqaitьp, keŋeitjnder dep өsiêt aitьp qaldьrьp edj. Lenin çoldas, вjz saqan — вйl өsietjŋdj de myltjksjz adal orьndaimьz dep ant etemjz!

Proletariat diktaturasьnьŋ ycjncj negjzj — вjzdjŋ Qьzьl armia, вjzdjŋ Qьzьl flot. Lenin вjzge kapitalistjk memleketterden tartьp alqan tьnьsьmьz qьsqa merzjmdj вolьp cьquь mymkjn ekenjn talai aitqan. Lenin вjzge, Qьzьl armianь nьqaitьp, kyijn ondau — partiamьzdьŋ eŋ вastь mjn detterjnjŋ вjrj ekenjn talai kөrsetjp вergen. Kerzon ultimatumь men Germaniadaqь daqdarьsqa baĭlanьstь oqiqalar, ərqacandaqь siaqtь, вūl çolь da Lenindjkj dūrьs вolqanьn taqь dəleldedj. Qьzьl armiamьzdь, Qьzьl flotьmьzdь nьqaitu ycjn kycjmjzdj aiamauqa ant eteijk, çoldastar.

Bjzdjŋ eljmjz zor çartastai вolьp, вurçuazialьq memleketter okeandarьnьŋ ortasьnda tūr. Oqan tolqьn ystjne tolqьn soqьp, sьpьrьp su tyвjne çjвermek вolьp qaterjn tjgedj. Al, çartas вьlq etpei tūra вeredj. Onьŋ kycj nede? Onьŋ kycj — tek, вjzdjŋ eljmjzdjŋ çūmьscьlarь men carualardьŋ soiuzьna syienujnde, eljmjzdjŋ azat ūlttardьŋ soiuzьn çyzege asьruьnda, eljmjzdj Qьzьl armia men Qьzьl flottьŋ aiвьndь kycj qoroqauьuda qana emes. Bjzdjŋ eljmjzdjŋ kycj, вerjktjgj, mьqtьlьqь — вykjl dynie çyzjndegj çūmьscьlar men carualardьŋ oqan cьn çyregjmenen qattь tjlektestjgjnde, вerjk qoldaitьndьqьnda. Bykjl dynie çyzjndegj çūmьscьlar men carualar Sovetter Respublikasьn saqtaqьsь keledj, өitkenj Sovetter Respublikasь — dūcpandardьŋ ordasьna Lenin çoldastьŋ tura tigjzetjn qolьmen atьlqan oq, çūmьscьlar men carualardьŋ ezjlu men qanaudan qūtьlu ymjtterjnjŋ tjregj, olardьŋ azattьq aluьna çol kөrsetetjn senjmdj maiagj. Olardьŋ onь saqtaqьsь keledj, sondьqtan вykjl dynie çūmьscьlarь men carualarь Sovetter Respublikasьn pomeccikter men kapitalisterge qirattьrmaidь. Bjzdjŋ kycjmjz osьnda. Barlьq elderdegj eŋвekcjlerdjŋ kycj osьnda. Bykjl dynie çyzjndegj вurçuazianьn əlsjzdjgj de osьnda.

Lenin ecuaqьtta Sovetter Respвlikasьnьŋ өzjn qana maqsat dep qaraqan emes. Lenin ьlqi Sovetter Respublikasьn Batьs pen Cьqьs elderjnde revolutsialьq qozqalьstь kyceituge qaçettj вuьn, вykjl dyniedegj eŋвekcjlerdjŋ kapitaldь çenjp cьquьn çeŋjldetuge qaçettj вuьn dep qaraitьn. Lenin, вykjl dynieljk tūrqьdan qaraqanda qana emes, sonьmenen qatar Sovetter Respвlikasьnьŋ өzjn saqtau tūrqьsьnan qaraqanda da tek osьndai ūqьm qana dūrьs ekenjn вjetjn. Lenin, tek osьndai çolmenen qaja вykjl dyniedegj eŋвekcjlerdjŋ çyrek otьn çandьrьp, azattьq çolьndaqь kyreske yzjldj - kesjldj ūmtьldьruqa bolatьnьn вjletjn. Mjnj sondьqtan proletariattьŋ danьcpan kөsemderjnjŋ jcjndegj eŋ danьcpanь bolqan Lenin proletariat diktaturasь ornaqan kynnjŋ ertenjne-aq çūmьscьlar Internatsionalьnьŋ jrgesjn qaladь. Mjnj sondьqtan Lenin вykjl dyniedegj eŋвekcjlerdjŋ soiuzьn — kommunistjk Internatsionaldь keŋeituden çana nьqaitudan çalьqqan emes.

Bjz osь kezde Lenin çoldastьŋ taвьtьna on mьŋdaqan, çyz mьŋdaqan eŋвekcjlerdjŋ tauap etjp çatqanьn kөrjp otьrmьz. Bjrsьpьra uaqьttan soŋ Lenin çoldastьŋ qaвjrjne millиondaqan eŋвekcjler uəkjlderjnjŋ tauap etkenjn kөresjzder. Odan keijn, Lenin orьs proletariatьnьŋ qana kөsemj emes, Evropa çūmьscьlarьnьŋ qana kөsemj emes, kolonialь Cьqьstьŋ qana kөsemj emes, sonьmenen qatar вykjl çer çyzjndegj eŋвekcj qalqtьŋ da kөsemj bolqanьn kuəlandьru ycjn, milliondaqan qalqtьŋ uəkjlderjnjŋ soŋьnan вykjl dynienjŋ вūrьc вūrьcьndaqь on milliondaqan, çyz milliondaqan qalqtьŋ uəkjlderj cūвьratьnьna kyməndarьŋьz bolmasьn.

Aramьzdan ketjp вara çatьp, Lenin çoldas вjzge — Kommunistjk Internatsionaldьŋ prinsipterjne вerjk bolьŋdar dep өsiet aitьp qaldьrp edj. Lenin çoldas, вjz saqan—вykjl dynie eŋвekcjlerjnjŋ soiuzьn — Kommunistjk Internatsionaldь nьqaitьp, keŋeitu ycjn çaŋьmьzdь aiamaimьz dep ant etemjz!

Leninizm tuь astьnda tavьstan tavьsqa çetemjz

Būdan 15 çьl vūrьn — 1924 çьlь ia- nvardьn 21 de Barlьq çer çyzj enвekcjlerjnjn ūlь kөsemj çəna ūstazь, kommunistjk bolcevikter partiasьnьn ūiьmdastьrucь Vladimir Ilic Lenin qaitьs boldь. Būl kyn bjzdjn partiamьz ycjn, qalqьmьz ycjn, barlьq çer çyzj enвekcjlerj ycjn aur qaiqьlь kyn boldь. Būl azalь kynj enвekcj qalq qattь qaiqьrьp, Lenin oljmjne kyijndj, qaralь tu astьnda өzjnjn ūlь kөsemjmen qoctastь.

Ūlь Leninnjn atь adam balasьnьn tarixьnьn damuьmen bailanьstь.

Lenin өlgenmen jsj tjrj, onьn çenjmpaz çolь çenude, onьn ūlь beinesi qalqьmьzdьn esjnde məngi saq talady.

Bolcevizmnjn negjzjn salucь, çūmьskerlerdjn, carualardьn dynie çyzjnde en bjrjncj sotsialistjk memleketjn ūiьmdastьrucь, proletariat revolutsiasьnьn ūlь danьcpanь Lenin çanа tarixi eranьn negjzjn saldь. Onьn en çaqsь cəkjrtj çana serjgj Iosif Vissarianovic Stalinnjn bastaubmen bjzdjn eljmjz Lenin çolьn, өsietjn būlçьtpai jske asьrьp keledj. Өtken 15 çьldьn tamaca qortьndьlarь bjzdjn eljmjzde sotsializmnjn çengendjgjnjn faktьsь, Lenin jsterjnjn būlçьmai jske asqandьqьnьn faktьsь.

Kommunizm ycjn erçyrektjk kyreste Leninnjn partia turalь qьlьmь en danqьl çol bolьp sanaladь.

«Lenin marksizmnjn tarixьnda bjrjncj bolьp proletariattьn basсь ūiьmь retjndegj, proletariattьn qolьndaqь negjzgj qūral retjndegj partia turalь qьlьmdь çasap cьqardь, mūndai qūralsьz proletariat diktaturasь mymkjn emes».

Leninnjn — Stalinnjn ūlь partiasь çer carьnьn altьdan bjrjnde qoqamdьq qatьnastь negjzjnen qaita qūru çūmьsьn çyrgjzdj, sotsializm eljnjn milliondaqan enвekcjlerjn өzjnjn çenjmpaz tuьnьn astьna ūiьmdastьrdь, sөitjp, SSSR dь çer çyzj proletariattarьnьn ekpjndj brigadasьna ainaldьrdь.

Lenin bolcevik partiasьn aldьnqь qatarlь revolutsialьq teorianen qarulandьrdь. Markstьn — Engelstjn revolutsialьq teoriasьnьn būdan da bylai damuьndaqь, nьqaiuьndaqь çana saqtaluьndaqь tarixi zor enвek bolcevizimnjn negjzjn salucьlar çana kөsemderj Leninge çana Stalinge çatatьn js.

Lenin ycjn marksizm — çansьz məngj өzgerjlmeitjn nərse emes, ol dogma emes, məngj tjrj, revolutsialьq kyrestjn, tarixi damudьn çanа təçriвelerjmen baiьp ynemj dami beretjn revolutsialьq qьlьm.

Revolutsialьq teorianьn qazьnasьna qosьlqan lenindjk bailьq marksizmnjn damuьna lenindjk çanа etap qūrdь. Markstьn — Engelstjn — Leninnjn qьlьmьn Stalin jlgerj bastьrdь. Stalin leninizmdj damьttь, onь çanа çaqdailarmen baiьttь, sonьmen bolcevik partiasьna, milliondaqan enвekcjlerge kommunistjk qoqam qūru çolьndaqь kyres ycjn asa kyctj qūral berdj.

«Markstjk teorianь jlgerj bastьra bergen çana onь proletariattьn taptьq kyresjnjn çanа çaqdaiьnda çanа təçriвemen baiьta bergen вjrden-вjr

marksister Engels өlgennen keijn asqan ūlь teoretik Lenin, al Leninnen keijn Stalin çana Leninnjң basqa cəkjrtterj boldь dep aitsaq, asьra aitqandьq bolmaidь.

Mjne, Lenin men lenincjlder markstjk teorianь jlgerj bastьrqandьqtan da, leninizm jlgerj qarai damьqan marksizm, proletariattьң taptьq kyresjnjң çaңa çaqdaiьndaqь marksizm, imperializm men proletarlьq revolutsialar zamanьndaqь marksizm, çerdjң altьdan bjr bөljgjnde sotsializm çeң gen zamandaqь marksizm boladь» BK(b)P tarixь, qьsqaca kursь, qazaqcasьnьң 371 betj).

Stalin çoldas өzjnjң «Lenin RKP nьң ūiьmdastьrucьsь çana kөsemj» degen statiasьnda Lenin çana leninсjlder — būl sөzj men jsjnde aiьrmacьlьqь çoq revolutsionerler. Olar revolutsialьq teoriamen bascьlьq etjp praktikalьq təçribege syienedj. Enьq ūiьmdasqan çana cьңdalqan partianьң, bolceviktjk partianьң ūiьmdastьrucьsь çana kөsemj ūlь Lenin өzjnjң qьlьmьna, asa zor saiasi bjljmjmen, praktikalьq təçribemen ylken teoretikalьq kyc qostь.

Lenin Marks qьlьmьn sotsialistjk revolutsianьң çaңa, kemeljne çetken teoriasьmen, bjr elde sotsializmnjң çeңu mymkjncjljgj turalь çana onьң çeңu carttarь turalь, onьң çeңujnjn perspektipterj turalь teoriamen baibttь. Leninnjң өljmjnen keijngj өtken 15 çьl Lenin ideiasьnьң būdan bьlai da damuьnьn çana saltanatьnьң çьlь boldь. Bjr elde sotsializmnjң çeңuj turalь ūlь lenindjk qortьndьnь barlьq çaqьnan da — teorialьq çana praktikalьq çaqьnan — Stalin çoldas keңeitjp damьta tystj. Onьң basqarubmen partia eljmjzde sotsialistjk industrialandьrudь çana asa maңьzdь, eң qiьn məselelerdjn bjrj sotsialistjk revolutsia məselesjn cectj: çappai kollektivtendjru negjzjnde kulaktardь tap retjnde çoiьp, carualardьң negjzgj kөpcjljkterjn sotsialistjk çolqa tysjruge qolь çettj.

«Mūnьң өzj revolutsiacьl asa tereң tөңkerjs edj; qoqamnьң eskj sapasь qalpьnan çaңa sapasь qalpьna sekjru edj, өzjnjң nətiçelerj çaqьnan, 1917 çьldьң oktəbrjndegj revolutsiacьl tөңkerjske sekjru edj. (BK(b)P tarixь qьsqaca kursь, qazaqcasьnьn 317 betj).

Bjzdjn eljmjzde caruacьlьqtьң kapitalistjk sistemasь məngj çoiьldь, өndjrjs qūraldarь men saimandarьnьң çeke mencjktjljgj qūrtьldь. Өndjrjs qūraldarь men saimandarьnьң sotsialistjk mencjgj sovet qoqamьnьң būlçьmas berjk negjzj boldь. Adamdь adam eksploatatsia çasau çoiьldь, qoqamnьң tap qūrьlьsь da өzgerjldj.

SSSR da sotsializm çeңuj өndjrjs kəsjbjnjn gyldenujn qamtamasьz etj. Sөitjp, bjzdjң eljmjz kəzjrgj zamannьң aldьңqь qatarlь texnikasь men qarulanqan өndjrjs kəsjbjn qūrdь.

Eljmjzdjң aul caruacьlьqьnьң beinesj de myldem өzgerjldj, sotsialistjk kolxoz dalasь gyldendj. Aul caruacьlьqь bai texnikamen qūraldandь.

Eljmjzde çalpьqa bjrdei oqu js çyzjnc asьrьldь. Bjzdjn eljmjzde qьlьm, mədeniet, teatr, iskusstvo būrьn bolьp kөrmegen dəreçede өrkendeude.

Bolcevik partiasь osь çeңjsterdj ūiьmdastьrdь, eljmjzde sotsializmnjң çeңujn qamtamasьz ettj, çūmьscь tabьnьң barlьq çaularьna, eңbekcjlerdjn barlьq çaularьna—pomeccikterge, kapitalisterge, kulaktarqa, ziankesterge, cpiondarqa qarsь revolutsialьq kyres çyrgjzjp, olardьң tas-talqanьn cьqarьp qirattь.

Mjne, sondьqtan da Sovet eljnjң ərbjr eңbekcjlerj өzderjnjn qolь çetken ūcan-teңjz tabьstarьn ūlь Leninnjn ūlь çolьnda bolcevik partiasьnьң bascьlьqь arqasьnda, onьң kөsemderj Leninnjn — Stalinnjn bascьlьqь arqasьnda çetkenjn bjledj.

Stalin Leninnjn niemleket turalь qьlьmьn damьta tystj. Ol kəzjrgj çaqdaiqa bailanьstь memleket turalь məsele çaңaca boladь, kəzjr bjrjncj kezekte tūrqan məsele sovet azamattarьnьң tūrmьsьn, sovet mylkjn, sovet eljnjң territoriasьn kapitalistjk qorcaudən qorqau, sovet memleketjn nьqsitu, onьң kommunizmnjң çoqarь fazasьna çetujn qamtamasьz etu dep kөrsettj. Marksizmnjң-leninizm-

njn çenjmpaz kycj onьn tūrmьstaqь cьndьqta. Mjne, sondьqtan Leninnjn çana Stalinnjn ideiasь çalpь kөpcjljkke taradь, dynie çyzjnde sondai inьqtь, bjrden bjr el bolьp otьrqan sotsialistjk memelekettjn eckjmnjn qol sūquьna bolmaitьn materialdьq kyc-quatь boldь.

Stalindjk Konstitutsianьn nūrlь səulesjnde Sovetter elj өsjp çana nьqaiьp keledj. Sotsialistjk qūrьlьstьn ərbjr çanа çenjsterj, bjzdjn kyresjmjzdegj ərbjr çanа tabьstar bykjl çer çyzj enbekcjlerjne leninizm saltanatьn kyn sanap kөrsetjp otьr.

Sotsialistjk Ūlь Oktəbr revolutsiasь eljmjzdegj qalqtardьn tuьsqandьq dostьqtarьnьn negjzjn saldь. Lenindjk-stalindjk ūlt saiasatьnьn būlçьmai js çyzjne asьrьluь kөp ūlttь Sovet qalqtarьnьn ūlь dostьqьmen bailanьstьrьldь. Sovetter eljnjn çenjlmeitjndjgjne kepjl, leninizmnjn bykjl dynie çyzjnde çenetjndjgjne kepjl — osь dostьq.

Leninnjn çer çyzj proletariatьnьn aldьndaqь tarixi enbegj sol, ol Markstьn — Engelstjn revolutsialьq qьlьmьn çana çaqdaiqa səikes çanartьp damьttь, marksizmnjn çaularьn əckerelep, olardьn tas-talqanьn cьqardь. Səitjp, çer çyzj enbekcjlerjnjn qolьna kapitalistjk qūldьqqa qarsь kyresetjn quattь qūral berdj. Sotsialistjk Ūlь Oktəbr revolutsiasь adam balasьnьn tarixьnьn çana erasьn actь, imperializm frontьn yzdj.

Bolcevizmnjn negjzjn salucь çana kөsemj Lenin bykjl enbekcj adam balasьnьn ūstazь çana kөsemj. Mjne, sondьqtanda facizmge qarsь, ekjncj imperialistjk soqьsqa qarsь kyresjp çatqan kapital elderjndegj san milliondaqan enbekcjler Leninnjn atьn sviedj, Leninnjn atьn eksploatatorlarqa qarsь kyreste ūran etedj.

Leninsjz 15 çьl — būl sovet qalqtarьnьn Stalin bascьlьqьmen Lenindjk printsipterdjn saltanatь ycjn, sotsializmnjn çenuj ycjn kyres çьldarь boldь. Bjzdjn partiamьzdьn çengendjgj sol, ol Markstьn — Engelstьn — Leninnjn — Stalinnjn **qьlьmьmen bascьlьq** etjp, bolcevizmnjn barlьq çaularьmen, qalqtьn barlьq çaularьmen kеljspeitjn, meijrjmsjz kyres çyrgjzdj.

Lenin өljmjnen keijn bolcevizmnjn eçelden kele çatqan çaularь çanа kycpen partiaqa, Leninizmge qarsь cabuьl çasauqa tьrьstь. Staiinnjn bascьlьqьmen bjzdjn partiamьz ūlь lenindjk qьlьmnьn tazalьqь ycjn çana sotsialistjk ūlь oktəbr revolutsiasьnьn çenjsterjn saqtau ycjn trotskicjl-buxarincjldermen, burçuaziacьl — ūltcьldarmen, ekj çyzdjlermen, predateldermen kyrestj. Lenindj onьn senjmdj cəkjrtterjn өltjrmekcj bolqan, sovet qalqьnьn çenjp alqan tabьstarьna suьq qolьn sūqpaqcь bolqan qalqtьn çaularь, facizmnjn çaldamaiь tөbetterj əckerelendj, çer betjnen çoiьldь.

«Sotsializmnjn barlьq tabьstarьnda, bjzdjn barlьq çenjsterjmjzde, bjz leninizmnjn çenjmpaz kycjn kөremjz. Bjz leninizmge adaldьqьmьzdan çendjk. Stalin çoldas bjzdj osьqan yiretj çana yiretedj». (Molotov).

Stalin çoldas sovet qalqь kapitalistjk qorcau turalь esterjnen bjr minutte cьqarmasьn, өzderjnjn qьraqьlьqьn ynemj kyceitsjn dep yiretedj. Lenindjk — Stalindjk qьraqьlьq çana çaularmen keljspeitjndjk Lenin çolьnьn tabьstь tyrde būdan bьlai da damьp, çene berujnjn cartь bolьp esepteledj.

Osьdan 15 çьl būrьn Stalin çoldas qaiqьlь Lenindjk kynderde өsietjnjzdj myltjksjz orьndaimьz dep ant berdj. Būl ant Stalin çoldastьn partiamьzdьn atьnan, bykjl qalqьmьzdьn atьnan Leninge bergen ant edj. Būl ant Lenin өsietterjn orьndau çolьnda bjzge kyc, çjgerberjp, bjzdj jsker, kyrescen, çenjmpaz etken asa kyctj qūralьmьz boldь. Būl anttь js çyzjnde bolcevik partiasь çana barlьq qalqьmьz būlçьtpai orьndauda.

Sovet qalqtarьnьn Stalinnjn bascьlьqь arqasьnda çenjp alqan ūlь tabьstarь Leninnjn jsjnjn өlmeitjndjgj çana leninizmnjn çene beretjndjgj turalь, kommunistjk qoqam qūruda өzderjnjn çenjmpaz kycjmen lenindjk-stalindjk bolceviktjk tudьn astьnda nьq ūiьmdasqan bjzdjn qalqtarьmьzdьn çenjlmeitjndjgj turalь aiqaq.

Lenin qьlьmь—barlьq enbekcj adam

вalasьnьn eksploatatsiadan qūtьlu ycjn, çer çyzjnde çaŋa qoqam qūru ycjn kөtergen tuь. Stalin çoldas вūl tudьŋ astьna вarlьq enвekcjlerdj üiьmdastьrucь, Lenin өsietterjn вūlçьtpai orьndaucь, leninizmdj damьtucь.

Lenin qьlьmь kapitalizm elderjndegj enвekcj qalq arasьnda da kyn sanap çaiьluda, onь toqtatarlьq ecвjr kyc çoq. Sotsializm eljnjŋ çenjsjn, kapitalizmnjŋ вyljncjljgjn kөrjp otьrqan enвekcjler вūqarasь Lenin qьlьmьnьŋ çenjmpazdьq kycjnde, damuьn da aiqьn kөrjp otьr.

Marks — Engels — Lenin — Stalin tuь astьnda sovet elj kommunizmnjŋ вjrjncj fazasь sotsializmdj negjzjnen ornatьp, kommunizmnjŋ сьŋьna qa rai qarьctap qadam вasuda. Sovet elj вūl çoldarda da tolьq çenjp сьqatьndьqьnda sөz çoq.

Leninizm вykjl çer çyzjnde de çenedj!

Leninizmnjn Saltanatь

(Baiandama men әngjme çasau ycjn materialdar)

Būdan 15 çьl вūrьn, barlьq eljmjz өzjnjn syijktj kөscmj, jsj өlmeitjn Leninnen airьlьp asa aur qaiqьqa ūcьraqan kynj Stalin çoldas SSSR Sovetterjnjn ekjncj siezjnde вolcevikter partiasьnьn atьnan — Leninnjn өsietterjn çoqarь ūstap çana olardь orьndaimьz dep ūlь ant вerdj.

Leninnjn өlgen kynjnen вerj өtken onвes çьl, onьn өsietterjnjn çenjstj tyrde js çyzjne asudьn çьldarь вoldь.

Leninnjn jsjn jlgerj aparucь ūlь Stalin çoldas quattь çana çenjlmeitjn marksistjk-lenindjk qьlьmdь barlьq çaqьnan da taza saqtadь çana onь jlgerj damьttь. Trotskist-вuxarincjl predatelderge çana ekj çyzdjlerge qarsь Stalin çoldas partianьn lenindjk вjrljgjn saqtadь. Stalin eljmjzdj sotsializmge çetkjzdj. SSSR da sotsializm negjzjnen qūrьldь. Bjzde adamdь adam eksploatatsialau çoiьldь. Lenin өsietjn js çyzjne asьru ycjn kyrestjn asa zor qortьndьlarь osьndai. Būl qortьndь Stalindjk Ūlь Konstitutsiada çazьldь. Sotsializmnjn ūlь çenjsterj lenindjk qьlьmnьn saltanatь, lenindjk-stalindjk partianьn ūlь çolьnьn saltanatь вolьp sanaldь.

Eljmjzdj sotsialistjk industrialandьrudьn Lenindjk planь tйrmьsqa astь

Lenin өlgen kezde, вjzdjn qalq caruacьlьqьmьz, imperialistjk çana azamat soqьsьnьn saldarьnan вolqan aur вyljncjljkter men kyizelucjljkten azdap вolsa da arьlьp, ondala bastaqan edj. Bjraq ol әlj soqьsqa deijngj dәreçege çetken çoq edj.

Jrj өndjrjstj kәsjp soqьsqa deijngj produksianьn ycten вjrj camasьnda вerdj. Bjzdjn өndjrjstj kәsjвjmjz artta qalqan çana nacar texnikaqa syiengen edj. Өndjrjstj kәsjptjn 20 protsentj kapitalistjk sektor edj. Aul caruacьlьqь ūsaq çeke carualar caruacьlьqьnьn okeanь вoldь. Aul caruacьlьqьnьn texnikasь artta вoldь. Kulaktar taвь әlj de вolsa әçeptәujr kyctj edj.

Sovet eljnjn вarlьq caruacьlьqьn sotsialistjk jrj өndjrjstjk reiske kөcjru mjndetj tūrdь.

Lenin «sotsializmnjn вjrden вjr materialdьq negjzj, çer caruacьlьqьn da qaita qūra alatьn, jrj macine өndjrjsj вola aladь» dep yirettj.

Partianьn sotsialistjk qūrьlьstь өrjstetuden вastaqan negjzgj zvenosь eljmjzdj sotsialistjk tyrde industrialandьru вolьp tabьldь.

Eljmjzdj industrialandьru saiasatьna qarsь trotskicjl-вuxarincjl sьpьrьndьlar airьqca kycterjn salьp caвuьl çasadь. Sotsialistjk industrialandьrudьn tabьstarь SSSR da sotsializmnjn çenujn cecetjndjgjne çana olardьn kapitalizmdj qaita ornatpaqcь вolqan senjmjn apatqa ūcьratьp, qiratatьnьna, olar çaqsь tysjndj. Kapitalistjk razvedkanьn sjljmtjk çaldamalьlarь alasūrьp zūlьmdьq çūmьstarьn çyrgjzdj. Olardьn maqsatь partianь çana sovet memleketjn qiratu,

eljmjzdjn otanqorqau kycjn əlsjretu, cet el interventterjne çenjldjk çasau, Qьzьl Armianьn soqьsta çenjlujne daiьndьq çasau, SSSR da kapitalizmdj qaita ornatu boldь. Olar ziankesterdjn, diversianьn, cpionaçdardьn ūiьmdastьrucьsь çana orьndaucьsь boldь.

Lenin — Stalin partiasьnьn bascьlьqь arqasьnda sovet qalqь çaulardьn negjzgj ūialarьnьn tas-talqanьn cьqardь.

Stalindjk industrialandьru bjzdjn əndjrjstj kəsjbjmjzdjn tamaca damuьn çana əndjrjstj kəsjpten çeke mencjktj kapitaldь būra-çola ьqьstьrudь qamtamasьz ettj. Stalindjk industrialandьru sotsialistjk revolutsianьn asa qiьn mjndetterjn cecudj qamtamasьz ettj: ol aul caruacьlьqьn sotsialistjk tyrde qaita qūrudьn kjltj boldь, kollektivizatsianьn çenuj ycjn çana çappai kollektivtendjru negjzjnde, tap retjnde kulaktardь çoiu ycjn baza çasadь.

Sotsialistjk industrialandьru lenindjk-stalindjk ūlt saiasatьnьn cecucj qūralь bolьp tabьldь. Būrьnqь patsa kolonialarьnda, en aldьmen artta qalqan ūlt audandarьnda aldьnqь qatarlь sotsialistjk əndjrjstj kəsjp qūrьldь. Būl audandardьn aul caruacьlьqь bjrjncj klastь texnikaqa ie boldь. Ūlь orьs qalqьnьn tuьsqandьq kəmegjnjn arqasьnda bjzdjn ūlt respublikalarьmьz būrьn bolьp kərmegen qarçьnmen əzderjnjn caruacьlьqьn çana tyrj ūlttьq, mazmūnь sotsialistjk mədenietjn ərjstete tysude. Kəp ūlttь sovet soiuzь — qalqtardьn berjk dostьqьnьn clj.

Stalindjk industrialandьru bjzdjn eljmjzdjn kapitaldьq dyniege ekonomikalьq çaqьnan təueldj bolmauьn qamtamasьz ettj. Ol bjzdjn otanьmьzdьn caruacьlьq çana əskeri kycjnjn əsujn qamtamasьz ettj.

SSSR industrialь ülь derçava

1937 çьldьn aiaqьnda-aq SSSR-dьn əndjrjstj kəsjbj soqьsqa deijngj dərejemen salьstьrqanda çetj ese artьq əstj.

Mūnai cьqaru 1913 çьlqь 9,2 million tonnadan 1938 çьlь 33,5 million tonnaqa ceijn əstj. Osь 1938 çьlь coiьn qorьtu çūmьsь 16,3 million tonnaqa çetjp otьr. Būl 1913 çьlqь qorьtьlqannan 4 ese artьq. Bolat əndjrjsj 5 ese kəp çana 20,3 million tonna artьq əstj. Macina qūrьlьsьnьn produksiasь 1936 çьldьn əzjnde-aq (1926 — 27 çьlqь baqamen) asa ylken summa 20,8 milliard som boldь. Patsalьq Reseidjn barlьq macina qūrьlьsь ne barь 748 million somdьq qana (1926 —27 çьlqь baqamen) produksia berdj. Bjz əndjrjs produksiasьnьn 80 protsentten kəbjn çanadan salьnqan bolmasa, stalindjk bes çьldьqtьn çьldarьnda tolьqьnan qaita qūrьlqan kəsjp orьndarьnan alamьz.

Bjzde industrianьn dynie çyzjljk giganttarь salьndь, kyctj qara metallurgia qūrьldь. Revolutsiaqa deijngj Reseide bolmaqan bjrnece əndjrjstj kəsjp salalarь qūrьldь. Bjzde endj əzjmjzdjn traktor qūrьlьsьmьz, kombaiьn qūrьlьsьmьz, stanok qūrьlьsьmьz bar, bjzde avtomabil əndjrjstj kəsjbj, ximia əndjrjstj kəsjbj, aul caruacьlьq macina qūrьlьs kəsjbj, asa kyctj aviatsialьq əndjrjstj kəsjbj bar. Leninnjn eljmjzdj sotsialistjk tyrde qaita qūrudьn negjzj dep sanaqan elektrifikatsialau çənjndegj tapqan tabьstarьmьz ūcan tenjz.

Revolutsiaqa deijngj Resei elektroenergia əndjrjsj çənjnen, dynie çyzj boiьnca, en soŋqь orьnda, onbesjncj orьnda boldь. Stalindjk ekj besçьldьqtьn qortьndьsьnda SSSR elektroenergiasь əndjrjsj çənjnen Evropada ekjncj orьndь, dynie çyzjnde ycjncj orьndь aldь.

Barlьq əndjrjs produksiasьnьn dəreçesj çənjnen bjzdjn eljmjz Evropada bjrjncj orьndь, dynie çyzjnde ekjncj orьndь aldь.

Aul caruacьlьqьnda sotsializm çendj

Aul caruacьlьqьn sotsialistjk tyrde qaita qūrmaiьnca sotsializmnjn çenuj mymkjn bolmaqan bolar edj.

Lenin aittь: «Eger bjz būrьnqьca ūsaq caruacьlьqta qala beretjn bolsaq, erjktj çerde, erjktj azamat bolьp-aq, bərj bjr bjzge apatqa ūcь-

raudьn qaupь bolmai qalmaitьn kyijnde qalar edjk».

Çana ol ūsaq çeke caruacьlьqtь sotsialistjk jrj өndjrjstjn relsjne qalai kөcjrudj, carualar kөpcjljgjn sotsializmnjn belsendj qūrьlьscьlarьnьn qatarьna qalai çetkjzjp qosudь kөrsettj.

«Egerde qoqamdasьp, kollektivtesjp, serjktesjp, ərteldesjp çer өndeudjn artьqcьlьqьn carualarqa js çyzjnde kөrsete alsa, egerde serjktjk, ərteldjk caruacьlьq arqьlь carualarqa çərdemdese alsa, mjne tek osьlai etkende qana memleket biljgjn өz qolьna alьp otьrqan çūmьscь tabь өz jsinjn dūrьstьqьna caruanьn kөzjn cьndap çetkjzbek, tolьp çatqan milliondaqan carua būqarasьn cьndap çana berjk tyrde өz çaqьna tartpaq»

Stalin çoldas osь lenindjk өsietterdj tūrmьsqa asьru ycjn naqtьlь formasьn taptь. Būl forma kollektivtendjru negjzj — aul caruacьlьq artelj boldь.

Kolxoz qūrьlьsь çendj. Kapitalistjk en aqьrqь tap — kulak, çappai kollektivtendjrudjn negjzjnde çoiьldь.

Өndjrjstj kəsjp bjzdjn aul caruacьlьqьmьzdь asa bai texnikamen qarulandьrdь. 1919 çьlь Lenin aul caruacьlьqь ycjn 100 mьn traktor turalь oilaqan edj. 1938 çьldьn өzjnde-aq sovet çerjnde 470 mьn traktor, 120 mьn kombain, ondaqan, çyzdegen mьn kyrdelj aul caruacьlьq macinalarь çūmьs jstedj. Macina traktor stansalarьnьn traktorlarь men kombaindarь kolxoz çerjn өndeidj, ūcan tenjz kolxozdьq өnjmderdj çinaidь. Aul caruacьlьqьnda aldьnqь qatarlь agronomialьq texnikalar qoldanьluda.

Kolxoz dalasьnьn өnjmdjljgj өsjp keledj. 1937 çьlь 7 milliard pūt camasьnda dəndj astьq çinaldь. Çer caruacьlьqьnьn barlьq produksiasь 1913 çьlqьdan 2 eseden astam artьq өstj. Povolçiadaqь çana basqa oqan çaqьn keibjr oblьstardaqь bolqan qūrqaqcьlьqqa qaramastan 1938 çьldьn өnjmj 1937 çьldьn өnjmjnen səl-aq az.

Kolxozdar çana kolxozcьlar bai doxodtar alьp otьr. Bjzde kөp millioner kolxozdar bar. Sovet derevnesj auqattь, baqьttь, mədeniettj tūrmьs çasap otьr.

Eljmjzdj industrialandьrudьn çana aul caruacьlьqьn kollektivtendjrudjn stalindjk saiasatь çūmьsker tabь men carualardьn soiuzьn osьlai taqь da nьqaittь, mьzqьmaitьn berjk ettj.

„En qaçettj, en negjzgj"

Sotsializm qalqtьn tūrmьsьna astь. Mūnьn en tamaca belgjsj sovet adamdarьnьn enbekke çaqa, sotsialistjk kөzqarasь bolьp tabьladь.

Osьdan 20 çьl būrьn Lenin sotsialistjk çarьsqa caqьru ūranьn kөterdj. Onda ol bьlai dedj: «1917 çьlqь Oktəbr revolutsiasьnьn kycj, onьn cьn tūrmьstan cьqqandьqь, onьn çenjlmeitjndjgj mьnada, ol... cskj qorcaudьn bərjn qiratadь, tūsaulardьn bьtcьtьn cьqarьp yzedj, enbekcjlerdj өzdjgjnen jsteitjn çana өmjrdjn tvorcestvolьq çolьna saladь».

Leninnjn bolçaucьlьq sөzderj jske astь. Eljmjzdjn barlьq çerjnde, enbekcjlerdjn çoqarqь enbek өnjmdjljgj ycjn kyresj, sotsialistjk çarьs өrjs aldь.

Bjzde enbek «...būrьn ūiattь çana aur çyk bolьp eseptejp kelgen enbektj abьroi əperetjn jske, ataq əperetjn jske, batьr atandьratьn jske, geroi atandьratьn jske...» ainaldь.

Stalindjk besçьldьqtar çana texnikaqa, tūrmьs xaldьn çana өsujne çetkjzdj. Sotsialistjk çarьs çana, çoqarqь satьqa kөterjldj. Qalqtьn arasьnan staxanovtьq kyctj qozqalьs cьqtь.

Staxanovtьq qozqalьs barlьq eskjrgen normalar men traditsianь qiratadь. Ol sotsialistjk caruacьlьqtьn aldьnqь qatarlь adamdarьnьn texnikanь barlьq tybjne deijn sarqu ycjn kyresken kyresj bolьp sanaladь. Ol өndjrjste naqьz revolutsianь çasaidь. Staxanovtьq qozqalьs enbek өnjmdjljgjn en çoqarqь satьqa kөteredj. Ol bjzdjn eljmjzdj dynie çyzjndegj en bai el etetjn өndjrucj kycterdj өrjstetedj. Ol sotsializmnen kommunizmge өtudjn carttarьn daiьndaidь.

Staxanovtьq qozqalьsta, oi enbe-

gi men denc eŋвegjnjŋ arasьndaqь qarama-qarsьlьqtь çoiuqa çol acatьndьqьnьŋ, çūmьsker dəreçesjn inçener-texnikalьq eŋвek qьzmetkerlerjnjŋ dəreçesjne deijn kөteretjndjgjnjŋ, çūmьskerlerdjŋ mədeniettjk-texnikalьq çaqьnan aita qalqandai osetjndjgjnjŋ вastamasь bar.

Өndjrjstj kəsjp çana aul caruacьlьq eŋвegjnjŋ вarlьq salalarьn qamtьp otьrqan, qalqtьŋ arasьnan cьqqan, staxanovtьq qozqalьs əlj de вolsa tolьq өrjstegen çoq. Staxanovtьq qozqalьstьŋ өrjsteujne zianьn tigjzetjnder вjzdjŋ kəsjp orьndarьmьzda əlj de вolsa bar. Staxanovtьq eŋвektjŋ revolutsialьq rөljne tysjnвeitjn, staxanovtьq intsiativanьŋ өrjs aluьna вөget çasaitьn вiurokrattar əlj de az emes. Өndjrjstjŋ qamь turalь oilamaitьn, adal eŋвek jstegjsj kelmeitjn adamdar вjzde əlj de bar. Būl çalqaular, qьdьrьmpazdar, aqca qūmarlar, ala aiaqtar, sotsialistjk mencjktj cacucьlar. Olar memlekette çūmьstь az jstep aqcanь kөвjrek aluqa tьrьsadь. Olar kəsjp orьndarьnda eŋвek өnjmdjljgjn tөmendetedj, eŋвek tərtjвjn qasaqana вūzьp memleketke zianьn tigjzedj.

Çūmьscьlar, inçenerler, qьzmetkerler çinalьstarda, вaspa sөzde sөilegen sөzderjnde çūmьstь adal jsteitjnder men өndjrjstjŋ jcjnde jrjtkj salucьlardьŋ arasьnda өzgece aiьrmacьlьq вoluьn talap etude. Qattь eŋвek tərtjвj — вjzdjŋ вūdan вьlaiqь çeŋjsterjmjzdjŋ asa maŋьzdь carttarьnьŋ вjrj.

«Eŋвek өnjmdjljgj, — dep, yirettj Lenin, — вūl, saiьp kelgende, çaŋa qoqamdьq qūrьlьstьŋ çeŋuj ycjn eŋ maŋьzdь, eŋ вastь nərse... sotsializm çaŋa, anaqūrlьm çoqarь eŋвek өnjmdjljgjn tuqьzadь, mjne osьnьŋ arqasьnda kapitalizmnjŋ myldem çoiьluь mymkjn, myldem çeŋjledj de».

SSSR — aldьŋqь qatarlь mədeniettjŋ elj

Bjzdjŋ eljmjz sotsializmge ceksjz вerjlgen, aldьŋqь qatarlь qьlьmqa, texnikaqa çetjlgen tamaca kadrlar өsjrdj. Kapitalistjk eksploatatsiadan вosanqan SSSR dьŋ çūmьscь tавь, pomeccikter men kulaktardьŋ qanauьnan qūtьlqan kolxozdьq carua өzderjnjŋ intelligentsiasьn qūrdь.

Sotsializm eljnjŋ qьlьmь men iskusstvosь gyldendj. SSSR aldьŋqь qatarlь mədeniettjŋ elj вoldь.

Bjzdjŋ вarlьq sotsialistjk qūrьlьstarьmьz Sovet qalqtarьnьŋ çeŋjp alqan çaŋa Stalindjk Konstitutsiasьnda çazьlqan вasqa ūlь pravolarь siaqtь, oqu oqьp вjljm alu pravosьna da garantialь. Çalpьqa вjrdei oqьp вjljm alu çūmьsь, onmьŋdaqan çaŋa mektepter, çyzdegen çoqarqь dəreçelj oqu orьndarь qalq aqartu çūmьsьnьŋ gyldenujn qamtamasьz etude. Mektepterde 330 million вalalar oqidь. Vuzdarda 600 mьŋ studentter oqidь.

Bjzdjŋ oqularьmьz өzderjmjzdjŋ çaŋa acqan dynie çyzjljk qьlьmmen вaiuda. Sovet polәrnikterjnjŋ zertteuj вjzdjŋ planetjmjz turalь qьlьmnьŋ damuьndaqь çaŋa dəujrjn actь. Bjzdjŋ erçyrektj lөtcikterdjŋ ūcularь dynie çyzjljk mədeniet tarixьnьŋ вetjn actь. Qalqaralьq konkurstarda sovet muzьikanttarь вjrjncj orьndь aluda. Sovet teatrlarь — dynie çyzjndegj eŋ çaqsь. Mədeniettj tyrde gyldenu вarlьq eljmjzdj qamtьdь. Bjzdjŋ ūlan-вaitaq soiuzьmьzda V. I. Leninnjŋ oilap, soqan kөtergen mədeniet revolutsiasь qamtьmaqan вūrьc çoq.

Sotsializm demokratiasьnьŋ saltanatь

Lenin, proletariat diktaturasь «demokratianь adam aitqьsьz zor, вykjl dynie çyzjljk tarixi keŋeitu» — dep aittь.

SSSR dьŋ Stalindjk Konstitutsiasь вarlьq azamattar demokratizmnjŋ — sotsialistjk demokratizmnjŋ saltanatьn nьqaittь. SSSR Ūlь Sovetj men soiuzdьq, avtonomialьq respublikalar Ūlь Sovetjn sailauьndaqь Sovetter qalqьnьŋ saiasi-morəldьq вjrljgj sotsializm demokratizmnjŋ saltanatь çeŋgendjgjn taqь kөrsettj.

Əielder, çastar, вarlьq azamattar rasasьna çana ūltьna qaramastan өndjrjsterde keŋ tyrde qatьnasadь, eldj вasqaradь. Sotsializm demokratizmj-

njn çenjp alqan tamaca çenjsterjnjn bjrj mjne osьnda.

Inçener-texnikalьq qьzmetkerlerdjn 20 protsentj camasь çastar. Kəsjp orьndarь men өndjrjstj kəsjp sextarь bascьlarьnьn 26 protsentj çastar. Tek jrj өndjrjstj kəsjp ças inçener-texnikalьq qьzmetkerlerjnjn 40 protsentj əielder. SSSR Ūlь Sovetjnjn 184 deputatь çana RSFSR Ūlь Sovetjnjn 157 deputatь — əielder.

Əielderdjn, çastardьn өndjrjstjk qoqamdьq belsendjljgjnjn mūndai өsuj olardьn mədeniettjk çana saiasattьq dəreçesjnjn mūndai tez өsuj, olardьn sotsialistjk qūrьlьsqa osьndai ken tyrde qatьnasuь, būl tek qana naqьz bykjl qalqtьq demokratianьn eljnde, SSSR da bolatьn js.

Sotsialistjk memlekettj nьqaitu kerek

Sotsialistjk demokratianьn gyldenuj, sonьmen bjrge sovet memleketjnjn nьqaiqandьqьn kөrsetedj. Bjzdjn memleketjmjz, kapitalistjk elderdegj siaqtь, qalqqa qarsь emes, kerjsjnce, tek qana qalqtьn qamьn oilaidь çana onь jske asьradь.

Lenin men Stalin asa kyctj, quattь qūral sovet memleketjn qūrdь. Memlekettjn rөlj barqansaiьn artuda. Ol nьqaiadь çana sotsializmnjn bykjl dynie çyzjnde tolьq çenjp cьquьna deijn nьqaia tysuj kerek. Memlekettjn būl rөlj marksizm-leninizm teoriasьnan cьqadь. Bjz kapitalistjk qorcauda өmjr syrjp otьrmьz. Bjzdjn eljmjzdegj sotsializmnjn çenjsj «çançal cьqarьp qoimaidь, ol basqa elderdegj burçuazianьn çenjmpaz proletariattьn sotsialistjk memleketjn qiratuqa tьrьsatьnьn» Lenin aldьn ala kөrgen.

Facistjk agressorlar kəzjrdjn өzjnde-aq adam balasьnьn ycten bjr bөlegjn ekjncj imperialistjk soqьsqa tarttь. Demokratiacьl elder dep atalatьn Anglia, Fransia elderjnjn qoldauьnьn arqasьnda Germania men Italia facisterj Ispaniada qandь soqьs çyrgjzjp çatьr. Çapon imperializmj Qьtai qalqьn qьrьp, byldjrjp çatьr.

Tek SSSR qana beibjtcjljktjn mьzqьmaitьn berjk bijk cьnь bolьp otьr.

Bastalqan ekjncj imperialistjk soqьs «barlьq qalqtarqa çana, en aldьmen, SSSR qa ylken qauьp tuqьzbai tjptj de qoimaidь».

Bjzdjn eljmjzge qarsь soqьs cabuьlьn çasauqa facist memleketterjnjn blogь alasūrьp daiьndalьp çatьr. Çapon soqьsqūmarlarь kəzjrdjn өzjnde-aq bjzge qarsь soqьs provakatsiasьn çyrgjzbekcj bolьp baiqap kөrdj. Sovet mylkjn, bailьqьn kөksegen çapondьqtar ycjn būl әreket өte qaiqьlь bolqanь məljm. Xasan kөljnde bolqan soqьsta bjzdjn Qьzьl Armiamьz, sovet qalqь eckjmnjn qoi sūquьna bolmaitьn өzderjnjn çerjn saqtai alatьnьn çana sotsializmnjn çenjsjne eckjmnjn qolьn sūqtьrmaitьndьqьn kөrsettj. Bjz qandai çaudьn soqqьsь bolsa da soqqь ystjne soqqьmen çauap beruge çana onь өz territoriasьnda qiratuqa qai kynj bolsa da daiьn tūruьmьz kerek.

Sovet memleketj ynemj beibjtcjljk saiasatьn çyrgjzedj.

Biraq, Sovet memleketj kapitalistjk qorcau turalь, kəzjrgj bar soqьs qaupьn esjnen cьqarmai, өzjnjn otanqorqau kycjn ynemj nьqaitadь.

Lenin «Sovet respublikasь men burçuazialьq memleketterdjn arasьnda talai asqan sūrapьl caiqasulardьn bolatьnь sөzsjz. Mūnьn mənjsj — ystem tap, proletariat, ystem bolqьsь kelse çana ystem bolatьn bolsa, mūnь өzjnjn soqьs ūiьmьmen de dəleldeuge tijstj».

Partianьn bascьlьqь arqasьnda sovet qalqь kyctj otanqorqau өndjrsjn qūrdь, bjzdjn cekaralarьmьzdь bolatpen çana betonmen kijndjrdj, erçyrektj çenjlmeitjn Qьzьl Armiamьzdь, Qьzьl Flotьmьzdь, bjzdjn legandarlь aviatsiamьzdь өsjrjp cьqardь.

«Sovet soiuzьn əlsjz, otanqorqau əzjrljgj kem elden otanqorqau çөnjnde kyctj, qabьrqalь elge ainaldьrdь, qandai kezdeisoq oqiqalarqa bolsa da daiar elge ainaldьradь, kəzjrgj zamandaqь otanqorqau qūraldarьnьn qandaiьn bolsa da kөbeitip çasai alatьn elge ainaldьrdь, sьrttan çau

tise əskerjn sol qūraldarmen çabdьq tai alatьn elge ainaldьrdь». (S t a l i n).

Çūmьscь-Carua Qьzьl Armiasь būl qalq armiasь, ol qalqpen çan-tənjmen baiłanьstь. Eger soqьs bola qalsa, sotsialistjk otanьmьzdь qorqauqa bjr qana Qьzьl Armia emes çana milliondaqan sovet qalqtarь da cьqadь.

«Ecbjr «kezdeisoq nərse» çana bjzdjn sьrtqь çaulardьn ecbjr fokustarь bjzge qamsьzda kiljgjp qalmauь ycjn, soqьs cabuьlьnьn qaurь bar tūrqanda, bjzdjn barlьq qalqьmьzdь mobilizatsia əzjrljgjnde ūstauьmьz kerek». (S t a l i n).

Kapitalistjk dynie bjzge cpiondarmen diversanttardь çjberudj toqtatpaidь. Trotskicjl-buxarincjl çana burçuaziacьl ūltcьl facist bandьlarьna bolqan protsester qalqtьn būl çeksūrьn çaularьnьn çengen sotsializm eljnjn kycjn yzu ycjn jstemegen qьlmьstarь çoq ekenjn kərsettj.

Sovet qalqtarь zagovorcikterdj, diversanttardь, terrorcьldardь, cet el razvedkasьnьn agentterjn aiausьz qiratьp çoq ettj. Bjzdjn eljmjz tabьstь tyrde kommunizmnjn çolьmen kele çatьr.

* *
*

Sovet soiuzь — barlьq aldьnqь qatarlь çana progressivtj adam balasьnьn senjmj bolьp otьrqan — Stalin çoldastьn basclьqь arqasьnda Lenin əsietterjn js çyzjne asьrqan el. Lenin njn — Stalinnjn tuь bykjl dynie çyzjnde milliondardьn tuь boldь. Çerdjn altьdan bjr bəlegjnde çengen leninizm bykjl dynie çyzjnde de çenedj.

Lenin kjtaptan qalai paidalandь

1920 çьlь komsomoldьn Bykjlreseiljk III siezjnde seilegen sezjnde V. I. Lenin bьlai dedj: «...Adam balasь tapqan bjljm qazьnasьnьn barlьqьn ala bjletjn boluьmьz kerek ekenjn, ol bjljmderdj alqanda, kommunizm çattap alqan nərse sьqьldь bolьp çyrmesjn, əzderjnjz miqa salьp, oilastьrqan nərselerjnjz boluь kəzjrgj zaman oquьnьn tūrqьsьnan qaraqanda səzsjz keljp toqtaitьn qortьndь bolьp cьquь tijs ekendjgjn ūqьnu kerek»[1].

Vladimir Ilictjn əzj əmjr boib osь ereçenj qoldanьp, jske asьrьp otьrdь. Ol əmjr boib oqьdь, əmjr boib yirenjp çana əz bjljmjn kətərdj. Bjljmnjn ər tyrlj salasьna çatatьn orasan kəp ədebiet kjtaptarьn taldap cьqtь.

* *
*

Sistemamen (ūdaib tərtjp pen) oquqa çana kjtappen qьzmet etuge Vladimir Ilic ças kynjnen aq daqdьlandь.

Ças kezjnjn əzjnde-aq çana tjptj bala caqьnda-aq Vladimir Ilic asa ūqьptьlьqьmen kəzge kərjndj. Ərbjr əzjnjn kyresetjn jsjne ol zor mən berjp elep, çana əte ьqьlas pen kjrjstj. Vladimir Ilictjn jnjsj D. I. Ulianov, Vladimir Ilictjn qalai cьqarma çazqandьqь çənjnde bьlai deidj:

«Cьqarmalar çazuqa yige tapsьrmalar bergende, ol əzjnjn çoldastarь — gimnazisterdjn kəpcjljgjnjn jstegenjndei, tapsьrma bolatьn kynnjn tynjnde qana, əte tьqьzdьq pen çazqan emes. Kerjsjnce, tema çarialanьp çana mezgjlj kərsetjlgennenaq, ədettegjce ekj çūma, Vladimir Ilic bjrden çūmьsqa kjrjsetjn. Ol qaqazdьn betjnjn tərtten bjrjne cьqarmanьn kjrjsuj men qortьndьsьn qosa plan çasaitьn. Onan son bjr faraq qaqaz alatьn, onь ūzьnьnan ekj byktep, onьn sol çaqьndaqь polasasьna çasalqan plan boibnca ərjpterjn qondьrьp çana sifrlarьn qoibp, daibndьq çasaitьn, Qaqazdьn on çaqьnda-

[1] Lenin. «Tandamalь cьqarmalar», II tom, 502 bet. 1938 çьl.

qь keң polasasь taza kyijnde qalatьn. Būl çerge kelesj kynderde qosьmcalar, tysjnjkter tyzetuler mūnьmen вjrge paidalanqan әdevietterge sjltepвәlendei çerde, вәlen вetjn qara deitjn.

Qaqazdьң oңçaqtaqь polasasь kynnen kynge, вjrte вjrte, kөp вelgjlermen, tyzetulermen, sjlteulermen (taqь вasqa) cimailanьp tolьp ketetjn. Sonan keijn, cьqarmanьң вerjletjn uaqьtьna az qalqanda, taza qaqaz alьp, tyrlj kjtaptardan alьnqan zapastarьna, вelgjlerjne syienjp, cьqarmanь tygel qaita çazьp cьqatьn. Endj oqan taza dәpter alьp, tolьq tūçьrьlqan çana daiьn cьqarmanь siamen taza qana qьlьp çazьp cьqu qalatьn»[2].

Vladimir Ilic gimnazis вolьp çyrgen çьldarьnda da өte kөp oqьdь çana өzdjgjmen вjljm alu jsjne cūqьldandь.

Onьң kjckentai вөlmesjndegj kjtap polkasьnda matematika çana fizika oqu qūraldarьmen вjrge Darvinnjn, Lassaldьn, Bokidjң kjtaptarь da tūratьn edj. Taqь вūl çerde cibs aqьndarь men çazucьlarьnьң: Puckinnjn, Lermontovtьn, Nikrasovtьn, Turgenovtьn, Belniskidjn, Cernecovtьn tomdarь da tūratьn...

Vladimir Ilic student вolьp çyrgen çьldarь өzdjgjmen oqu jsjmen mūnan da kyctj cūqьldandь. 1887 çьlь studentterdjң sxodkasьna qatьsqandьqь ycjn çer audarьlьp Kokuckino derevnesjnen qaitqannan keijn, 1888 çьldьң qьsьnda Lenin Markstjn, «Kapitalьn» yirenuge kjrjstj. Marks pen Engelstьn eңвekterj ol kezde Reseide paidalanuqa «tiьm salьnqan әdevietter» edj. Onь qolqa tysjrjp alu өte qiьn edj. Vladimir Ilic olardь çasьrьn tyrde aldь. Olardьң jcjnen kөpcjljgjn ol nemjs tjljnde oqьdь. Bjrnece çьldьң jcjnde marksizm klassikterjnjң negjzgj eңвekterjn tygel oqьp cьqtь.

* *
*

Lenin çinaqtarьnda Leninnjn çazqan çana oqьqan kjtaptarьnьң konspektjsjn çazqan çūmьs dәpterlerj çarialandь.

Sol dәpterlerden Leninnjң qalai oqьqanь, kjtaptь qalai paidalanqanь, kjtap, statia çazudan, вaiandama çasaudan вūrьn aldьn ala qandai daiьndьq-çazu çūmьsьn çyrgjzgendjgj aiqьn kөrjnedj.

Kjtaptь oqi otьrьp, Vladimir Ilic әdettegjce onьң qьsqaca mazmūnьn, çeke sөzderjn, oqu ystjnde tuqan өzjnjң oilarьnda dәpterge çazьp qoiatьn. Keikezde ol kjtaptьn qьsqa qana mjnezdemesjmen tьnatьn.

Çeke oilardьң astьn avtordьң iө zjnjң Lenin ekjlegen, yctegen irektj nemese qalьn sьzьqtar men sьzьp qoiatьn. Bjr sөzderdjң astьn qisьq sьzьq pen sьzsa, вasqa sөzderdj qalьң sьzьq pen sьzatьn. Bjr sөzderdj çaiqana çaqcaqa alsa, вjreulerjn figuralьq çaqcaqa alatьn. Osьlardьң вәrj oilanвai kezdeisoq jstelgen çoq. Būl Vladimir Ilicke tjstj вolqan mөselenj taldau, statia çazu ja вolmasa sөileu ycjn kerektj çerjn tez tauьp aluqa çәrdem ettj.

Qai kjtaptan çazьlsa da, konspektjnjң qortьndьsьnda Lenin ol kjtapqa çalpь вaqa вerjp, cьqarmaqa вytjndei mjnezdeme çasap, onьң manьzьn kөrsetjp otьrdь.

Leninnjң çūmьs dәpterjnjn вәrj nөmjrlengen, zagolovka qoiьlqan. Dәpterdjң sьrtqь qaвьna ia onьn вjrjncj вetjne, kerektj вetjn tez tauьp alu ycjn, Lenin qьsqaca kөrsetkjc çazatьn.

Kei kezde ol kjtaptьң cetjne çai вelgj salьp çana өzjnjң oilarьn çazatьn (eger kjtap өzjnjkj вolsa). Oi Kjtaptaqь asa manьzdь çerlerdjң astьn sьzьp, cetjne әrtyrlj вelgjler qoiatьn: lep вelgjsj, sūraq çana t. в, taqь sol sekjldj, өzjnjң oqьqan kjtaptarьna qalai qaraitьnьn вjldjretjn taңвalar çasaitьn: «çaqsь», «tamaca», «өte çaqsь», «çaman», «terjs», t. t. Leninnjң çūmьs dәpterjnjn, вetj osьndai вelgjlermen cimailanьp tolqan.

Kjtaptьң aiaq çaqьndaqь вos вetjne Lenin kei kezde çalpь qortьndь çazьp çana kjtaptьn өte manьzdь вetterjnc kөrsetkjc çasaucь edj.

Leninnjң kjtaptardь qarap cьqьp

[2] D. I. çana M. I. Ulianovter «Lenin turalь», 6 вet. Partizdat. 1934.

çana oqьp cьqьp bergen baqalarъ ərqacanda kөzdegen nьsanaqa tura tietjn, tysjnjktj çana өtkjr bolucь edj.

Kjtaptь oqi otьrъp Lenin konspektj çazьp çana kөcjrme alьp qana qoiqan çoq, onьmen bjrge өzj sxema çazьp, statistikalьq tablitsa çasadь. Mūnь men qatar ol gazet statialarьnan da kөcjrme aibp otьrdь.

* *
*

Marks pen Engelstjn negjzgj enbekterjn Lenin ças kezjnde-aq oqьp cьqtь. Bjraq, būl marksizmdi yirenudegj, zor çūmьstьn basь edj. Lenin Marks pen Engelstjn enbekterjn bjrnece qaita oqьdь. Өzjnjn konspektjsjnde oqьp çana qaita-qaita qarap, olardьn çaņa kemcjljkterjn tauьp, çaņa *materialdarmen*, çaņa *dannilar* men teņep otьrdь. Ərkezde ol өzjnjn dəpterjne bьlai çazьp alatьn «taqь çana taqь būrьluqa», ia bolmasa «būrьluqa» qana deitjn.

Osь enbekterge qaita būrьlqanda ol өz oilarьn çana qortьndьsьn nьqaitьp maqūldaitьn çerlerdj jzdeitjn, būqan ol өte qiьn çūmьstar arqьlь, çaņa tarixi doujrdj yirenude Marksistjk *ədjs qoldanuьnьn nəliçesjnde* keldj.

Ərqacanda, revolutsialьq kyrestjn maņьzdь məselelerjn cecu kerek bolqanda Lenin, onьn өz sөzjmen aitqanda, «Markspen aqьldasatьn» 1905 çьlь burçuaziaqa qarsь kyreste çana onьn qūibrcьoqь —mencevikterge qarsь — orьs burçuazialьq - demokratialьq revolutsiada proletariattьn çeke bascьlьq rөljn çaqtaqanda da Lenin Marks pen «aqьldastь». Lenin Marks pen imperialistjk soqьs çьldarьnda da, ol soqьstь azamat soqьsьna ainaldьru ūranьn tastaqan kezde de Marks pen «aqьldastь». 1917 çьlь, ūlь Oktəbr cturmьn daibndap çana būqaraņь proletariat diktaturasь ycjn soqьsqa bastaqan kezde de, Lenin Marks pen «aqьldastь». Leninnjn «Marksizm memleket turalь» dep çazьlqan kөlemdj dəpterj 1916 çьldьn aiaq kezjnen bastaldь, ol Marks pen Engelstьn memleket turalь aitqan sөzderjne çana proletariat diktaturasь men Leninnjn ol məsele çөnjndc өz pjkjrlerjnen qūrьlqan.

Markstьn çolьn quucьlarmьz dep, onьn qьlьmьnьn maņьzьn tysjrjp, sūibltьp çana burmalaqan, onьn qarsь çaularъ burçuazia «sьncьlarъ», sondai aq reformister, opportunister, Marks turalь ne çazqanьnьn bərjnde Lenin өte bqьlasь men baiqap otьrdь.

Kautskidjn çana basqa reformisterdjn cьqarmalarьn oqi otьrьp, Lenin qattь sьnap: «terjs», «reformizmnjn perlj», «onbaqandьq», «bitqa», çana basqalarьn kөrsetetjn. Opportunisterdjn azqьndьqьn ackerelei otьrьp, olardьn Markstь būrmalaitьnьn onьn cьqarmalarьn dūrьs sitattamaitьnьn, çuliktjk pen yzjp-çūlьp, çьrmalaitьnьn Lenin ynemj kөrsetjp otьrdь.

Keibjr məselelerde zerttegende Lenin burçuazia oqьmьstьlarьnьn cьqarmalarьmen tanьsьp, çaramsьz çat çerlerjn tastap çana jske asatьn çaramdь çerlerjn alatьn. Burçuazia avtorlarьnьn kjtaptarьnan, statialarьnan sifrlь çana faktь retjndegj materialdarдь ala otьrьp, Lenin olardь çete tekserjp, esep çasap, statistjk tablitsa qūrьp çana avtordьn qortьndьsьn tolьq qoparьp tastaitьn өz qortьndьsьn çazьp, өz sifrlarь çana maqūlьmattarьmen sol avtordьn өzjn ūratьn.

* *
*

Өzjnjn teorialьq çūmьsьn Lenin tyrmede de, çer audarьlьp barqan çerjnde de, emigratsiada da toqtatqan çoq.

Leninnjn klassikalьq «Reseidegj kapitalizmnjn damuь» degen enbegj tyrmede daibndalьp çana Sibirge çer audarьlьp barqanda çazьlqanь məljm. Osь kjtaptь çazu ycjn V. I. Lenin kөp zertteu çūmьsьn çyrgjzjp çana Reseidjn ekonomikasь çөnjndegj statistikalьq materialdь talqьlap cьqtь.

A. I. Ulianova—Elizarova Lenin turalь өzjnjn esjnde qalqandarьn bьlai çazadь: «Өzjn ynemj çumьs jsteuge yiretjp alqanson ol jske ədettegj yzjljs kerek bolatьn çerde de yzjljstj kerek qьlmadь, misalь çol ystjnde ia bolmasa bjr belgjsjz kytip qalatьn çaq-

dailarda da. Osь sekjldj Krasnoiarskide өzjn çjвeretjn çaqь вelgjsjz вolьp, kytjp otьrqan aida da, ol qalanьn sьrtьndaqь yc caqьrьm çerdegj saudager ludinnjn kjtap qanasьna kyn saiьn вaratьn, tjptj Məskeugede, өzjnjn tuqan yijnde tūra tūruqa ūrьqsat etken yc kynnjn өzjnde Rumantsev kjtap qanasьnda çūmьs jsteuge paidalanьp aila ettj».

Lenin ər qacanda вaiandama çasauqa çana вasqa qalq aldьnda cьqьp sөileuge çete daiьndalatьn. Oi temaвoiьnca kөp faktь-materialdar çinap alatьn, kynj вūrьn sөileitjn auditorianьn adamdarьnьn sostavьn вjletjn.

Lenin ərqacanda вaiandamasьnьn ia sөileitjn sөzjnjn вastan aiaq planьn çasaitьn, al keikezde sөileitjn sөzjn tygel çazьp cьqatьn. Misalь, 1918 çьlqь 7 noiaвrdegj K. Markstjn çana F. Engelstjn eskertkjcjn acqanda sөilegen вelgjlj sөzjn Lenin kynj вūrьn çazьp qoiqan вolatьn. Leninnjn вaiandamalarьnьn çana sөzderjnjn kөp plandarь Lenin çinaqtarьnda çarialandь.

Lenince jskerljkke, Lenince kjtapть paidalana вjluge, Lenince өz вjljmjn kөteruge çūmьs jsteuge, вūqara aldьnda cьqьp sөileitjn sөzge Leninсe qarau jsjne ərвjr agitator yirenuge tijs.

Vladimir Ilic Leninnjn өlgen kynjnjn 15 çьldьqьn өtkjzu turalь әnqjmeler ycjn laiqtalqan temalar

I. Lenin—Bykjlsoiuzdьq Kommunist (вolcevikter) partiasьnьn йiьmdastьrucьsь çana kөsemj

a) Leninnjn revolutsialьq jsjnjn вastaluь.

в) Leninnjn вolcevikter partiasьn, çaпa tiptj partia qūru ycjn kyresj.

v) Lenin çana вolcevikter partiasь sotsialistjk Oktəвr revolutsiasьnьn çeпuj ycjn çana proletariat diktaturasьn ornatu ycjn kyresjnde.

g) Lenin çana вolcevikter partiasь sotsialistjk qūrьlьs ycjn çana tapsьz sotsialistjk qoqam qūru kyresjnde.

d) Leninnjn adamgercjljgj çana qairatkerljgj.

Lenin asqan printsiptjktjn, soqьstaqь erçyrektjktjn çana partia men qalqtьn вarlьq çaularьna meijrjmsjz qaraitьn saiasi qairatkerdjn ylgjsj, Leninnjn qandai məselelerdj вolsa da cecudegj danalьqь, onda yreilenudjn вolmaitьndьqь. Leninnjn qalqtь syietjndjgj, kөpcjljkke өte senetjndjgj. Lenin — asa ūlь kjcj peijldjktjn ylgjsj.

e) Lenin men Stalinnjn ūlь dostьqь.

Әdeвietter:

1. I. Stalin — Lenin turalь. Memlekettjk saiasi вaspa. 1938 ç.

2. I. Stalin — Leninizm məselelerj («Leninizm negjzderj turalь». VIII tarau çana «Leninizm məselelerjne» V tarau) — 10-ret вasьluь. Memlekettjk saiasi вaspa. 1938.

3. I. Stalin — Məskeu qalasьndaqь Stalin sailau өkrjgjndegj sailaucьlardьn 1937 çьlqь dekaвrdjn II kynj ylken teatrda вolqan sailau aldьndaqь çiьlьsьnda sөilegen sөzj. Partia вaspasь 1938.

4. Bykjlsoiuzdьq kommunist (вolcevikter) partiasьnьn tarixь. Qьsqaca kursь. Redaksiasьn вasqarqan BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn Komissiasь. BK(в)P Ortalьq Komitetj йnatqan. 1938.

II. Lenin—revolutsialьq teorianь çasaucь, qьlьmnьn ĭlь korifeij:

a) Lenin — revolutsialьq teorianьn maqьzь turalь.

в) Lenin — qьlьmnьn ūlь korifeij.

v) Lenin — marksizmdj çanarttь çana Markstьn— Engelstьn qьlьmьn imperializm dəujrjne səikestendjrjp jlgerj damьttь.

«Leninizm degenjmjz imperializmnjn çana proletariat revolutsiasьnьn zamanьndaqь marksizm. Dəljrek aitqanda: Leninizm degenjmjz tūtas alqanda proletariat revolutsiasьnьn teoriasь men taktikasь, əsjresc proletariat diktaturasьnьn teoriasь men taktikasь» (Stalin).

g) Stalin — ūlь teoretik, Markstьn— Engelstьn — Leninnjn qьlьmьn jlgerj вastьrucь.

d) Stalin çoldastьn вascьlьqьmen çana Stalin çoldastьn tjkelei qatьsuь men cьqqan «BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursь» — marksizm-leninizm çөnjndegj negjzgj qьlьmdardьn ensiklopediasь. BK(в)P tarixь — marksizmnjn-leninizmnjn jske asuь.

e) Marksistjk-lenindjk qьlьmdь oqьp çetjlu çana onь alqa вastьru.

Ədebietter:

1. I. S t a l i n — Leninizm məselelerj («leninizm negjzderj turalь». III tarau çana «leninizm məselelerjne». I tarau. 10 ret вasьluь. Memlekettjk saiasi вaspa. 1938.

2. I. S t a l i n — Leninizm məselelerj («Amerika çĭmьscьlarьnьn tĭnqьc delegatsiasь men əngjme») 10 ret вasьluь, Memlekettjk saiasi вaspa. 1938.

3. I. S t a l i n — Məskeu qalasьndaqь Stalin sailau өkrjgjndegj sailaucьlardьn 1937 çьlqь dekaвrdjn 11 kynj ylken teatrda вolqan sailau aldьndaqь çiьlьsьnda səilegen səzj. Partia вaspasь 1938.

4. S t a l i n — Çoldas 1938 çьlь 17 maida çoqarqь mektep qьzmetkerlerj kremlde qaвьldanqanda səilegen səzj.

5. Bykjlsoiuzdьq kommunist (вolcevikter) partiasьnьn tarixь. Qьsqaca kursь. Redaksiasьn вasqarqan BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn Komissiasь. BK(в)P Ortalьq Komitetj ĭnatqan. 1938.

6. BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn «partia propagandasьn» BK(в)P tarixь qьsqaca kursьnьn cьquьmen вailanьstь çyrgjzu turalь» qaulьsь.

III. Lenin çĭmьscьlar men carualardьn dynie çyzjnde вjrjncj sotsialistjk memleketjn çasaucь çana qĭrucь

a) Lenin — sotsialistjk ūlь oktəвr revolutsiasьnьn çenjsterjn ūiьmdastьrucь.

в) Lenin çūmьscьlar men carualardьn dynie çyzjnde вjrjncj sotsialistjk memeleketjn qūrucь.

v) Dynie çyzjndegj en demokratiacьl Stalindjk Konstitutsia Lenin ideiasьnьn js çyzjne asuь.

g) Lenin men Stalin kapitalistjk qorcau turalь.

d) Kapitalistjk qorcau çana çūmьscьlar men carualardьn sotsialistjk memleketjn вūdan вьlaida nьqaitudьn qaçettjljgj.

e) Revolutsialьq qьraqьlьqtь kөteru çana sovet qalqьnьn moвilizatsialьq əzjrljgj, SSSR dьn el qorqaulьq kycjn nьqaitudьn mjndetterj.

ç) Lenin çolьnda, Stalin çoldastьn вascьlьqь arqasьnda sovetter elj kommunizmnjn tolьq çenujne qaraj alqa вasьp keledj.

Ədebietter:

1. V. I. L e n i n — cьqarmalarь, XXI tom, 371 — 383, 396 — 408, 429 — 440 вetterj.

2. I. S t a l i n — Leninizm məselelerj («Leninizm negjzderj turalь»). IV tarau. 10 ret вasьluь. Memlekettjk saiasi вaspa. 1938.

3. I. S t a l i n — SSR Soiuzь Konstitutsiasьnьn proektj turalь. 1936 çьlь, 25 noiaвrde sovetterdjn вykjlsoiuzdьq VIII tөtence siezjndegj вaiandamasь.

4. I. S t a l i n — Partia çĭmьsьnьn kemcjljkterj çana trotskistjk çana вasqa ekj çyzdjlerdj çoiu caralarь turalь 1937 çьlь 3 — 5 martta BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn plenumьndegj qortьndь sөzj men вaiandamasь. Partia вaspasь. 1937.

5. Ivanov çoldastьn qatь çana Stalin çoldastьn çauaвь.

Инв. № 187521-39
Библиот.

siasьnьn 21 çьldьqь. 1938 çьlь noiabrdjn 6 nda Məskeu sovetjnjn saltanattь məçjlisjnde çasaqan baiandamasь. Memlekettjk saiasi baspa. 1938.
7. Sovettjk Sotsialistjk Respublikalar Sobaspasь. 1938.
8. BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn «partia propagandasьn» BK(b)P tarixь qьsqaca kursьnьn «cьqumen bailanьstь çyrgjzu turalь» qaulьsь.

IV. Stalin çoldastьn bascьlьqьmen Lenin çolьndaqь, Leninsjz 15 çьl:

a) Qaiqьlь Lenin kynjnde Stalin çoldastьn SSSR Sovetjnjn ekjncj siezjnde bergen antь: partia mycesj degen ūlь ataqtь çoqarь ūstap, taza saqtau kerek, partiamьzdьn bjrljgjn kөzdjn qaracьqьndai saqtau kerek, proletariat diktaturasьn saqtap, nьqaitьp otьru kerek, barlьq kyctj salьp, çūmьskerler men caruалardьn soiuzjn nьqaitьp otьru kerek, respublikalar soiuzjn nьqaitьp, kenөeitu kerek, bjzdjn Qьzьl Armianь, bjzdjn Qьzьl Flottь nьqaitu kerek, kommunistjk Internatsionaldьn prinsipterjne berjk bolu kerek.

b) Stalin çoldastьn bascьlьqьmen Lenin өsietterjnjn orьndaluь.

«Sotsializm SSSR ycjn kəzjrdjn өzjnde aq qolь çetjp çenjp alьnqan» (Stalin).

v) Sotsialistjk qūrьlьstь erjstetjp nьqaitu çana kapitalistjk qorcaumen kyresu çөnjndegj bjzdjn mjndetterjmjz. Өnerlj kəsjptj, aul caruacьlьqьn, transporttь, sauda çūmьsьn, eljmjzdjn otan qorqau jsjn nьqaitu; çaulardь: trotskicjl-buxarincjldardь, burçuaziacьl-ūltcьldardь çana facizmnjn basqa agentterjn qiratьp çoiu; Internatsionaldьq proletarlьq bailanьstь kyceitjp, nьqaitu; Qьzьl Armianь, Qьzьl Flottь, Asoaviaximdь kyceitjp nьqaitu çana bjzdjn barlьq qalqьmьzdь mobilizatsialьq əzjrljgjndc ūstau çөnjndegj bjzdjn mjndetterjmjz.

«BK(b)P tarixьnьn qьsqaca kursь» — bolcevizmnjn ideialьq asa kyctj qūralь.

«Qoqamdьq damu zandarьnьn bjljmjmen qarulandьratьn marksizm-leninizm teoriasьna çetjle otьrьp, bjzdjn kadrlarьmьz cьn çenjlmeitjn kadr bolьp aladь çana osь teorianьn tuь astьnda Lenin — Stalin partiasь-

Ədebiyetter:

1. I. Stalin — Lenin turalь. Memlekettjk saiasi baspa, 1938.
2. I. Stalin — Partia çйmьsьnьn kemciljkterj çana trotskistjk çana basqa ekj çyzdjlerdj çoiu caralarь turalь 1937. 3—5 martta BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn plenumьndegj qortьndь sөzj men baiandamasь. Partia baspasь. 1937.
3. I. Stalin — Qьzьl Armianьn oquьn bjtjrjp cьqqan akedemikterjnjn Kreml saraiьnda bolqan məçiljsjnde 1935 çьlqь maidьn 4 kynj sөilegen sөzj.
4. Ivanov çoldastьn qatь çana Stalin çoldastьn çauabь. Partia baspasь, 1938.
5. V. M. Molotov — Oktəbr revolutsiasьnьn 21 çьldьqь. 1938 çьlь noiabrdjn 6 nda Məskeu sovetjnjn saltanattь məçjljsjnde çasaqan baiandamasь. Memlekettjk saiasi baspa. 1938.
6. K. E. Vorocilov — SSSR daqь Sotsialistjk йlь oktəbr revolutsiasьnьn 21 çьldьqь kynj (1938 çьlь 7 noiabrde) Qьzьl alanda sөilegen sөzj.
7. A. A. Çdanov — Lenindjk plandar tйrmьsqa astь. 1938 çьlь 21 ianvarda ylken teatrda, V. I. Leninnjn өlgen kynjnjn 14 çьldьqьna arnalqan saltanattь-qaiqьlь məçiljsjnde çasaqan baiandamasь. Partia baspasь. 1938.
8. A. A. Çdanov — 1938 çьlь 29 oktəbrde Ylken teatrda BLKÇS nьn XX çьldьqьna arnalqan BLKÇS Ortalьq Komitetjnjn aktivterjmen bas qosqan saltanattь plenumьnde sөilegen sөzj. Memlekettjk saiasi baspa. 1938.
9. Bykjlsoiuzdьq kommunist (bolcevikter) partiasьnьn tarixь. Qьsqaca kursь. Redaksiasьn basqarqan BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn Komissiasь. BK(b)P Ortalьq Komitetj йnatqan. 1938.
10. BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn «partia propagandasьn» BK(b)P tarixь qьsqaca kursьnьn cьqubmen bailanьstь çyrgjzu turalь» qaulьsь.

Barccina degen ne?

(Sйraqqa çauap)

Patcalьq Reseide 1861 çьlqa deijn krepostnoilьq pravo ystemdjk ettj.

Krepostnoilьq pravonьn negjzgj belgjsj carualardь çerge bailau («krepostnoilьq» pravo degen ūqьmnьn өzj osьdan cьqqan) bolьp sanaldь.

Krepostnoilьq dəujrde negjzgj ekj tap boldь: ystemdjk etucj, eksploatator tap krepostnikter- pomeccikter çana eksploatatsialanucь tap krepostnoi carualar.

Məskeu memleketjnde krepostnoilьq caruacьlьq VI qasьr camasьnda qū ralą bastadь.

Krepostnoilьq pravo kezjnde caruacьlьqtьn barccinalьq dep atalqan sistemasь ystemdjk ettj. Barccinadan basqa, pomeccikter-krepostnoi carualardь eksploatatsialaudьn basqa tyrjne, obrokke (çabaiь tyrjne-naturaldьqqa, aqcaqa) çygjrdj.

Barccinalq caruacьlьq tūsьnda, barlьq çer, ekj bөlekke bөljndj. Bjrjncj, çerdjn ylken bөlegj qoçaiьndjkj pomeccjktjkj boldь, al ekjncj bөlegjn pomeccikter өzderjnjn krepostnoilarьna berdj. Bjraq, pomeccikter krepostnoi carualarqa çerdjn eң nacarьn bөljp berdj.

Ystemdjk etucj pomeccikter-krepostnikter nege өz ьqtiarьmen carualarqa çer bөljp berdj? Mūnьn sebebj pomeccikterge çūmьsker kycjn qamsьzdandьrucь qūral bolqan çer nadeli sol kezde **naturaldьq eңbek aqьnьn** formasь bolьp esepteldj. Carualar pomeccikterde çūmьs jstedj, bjraq carualar tek өzderjnjn eңbegjmen, çūmьsker kycjmen, qaru qūraldarьmen өңdegen, paidalanuьndaqь çer arqьlь qana kynderjn kөrdj.

Өz çerjn өңdeumen, carualardьn qolь mьnaqan çettj: «...Өzjn çana өzjnjn yi jcjn asьrauqa — pomeccik ycjn çūmьscь kycjn asьrьp tūruqa qaçettj astьq өndjrjp tūradь».[1] Krepostnoi carualardьn būl eңbegjnjn produktьsь «politekonomianьn terminalogiasь boiьnca, qaçettj produktь boldь, carualar ycjn, olarqa tjrcjljk çabdьqtarьn beretjn bolqandьqtan — qaçettj, pomeccikter ycjn, olarqa çūmьs qolьn beretjn bolqandьqtan qaçettj».[2]

«Carualardьn qosьmca eңbegj olardьn sol inventar arqьlь pomeccik çerjn ūqsatuь boldь; būl eңbektjn produktьsь pomeccikterdjn paidasьna ketjp otьrdь».[3]

Sөitjp barccinalьq caruacьlьq tūsьnda qosьmca eңbek prostranstvolьq çөnjnen qaçettj eңbekten bөljndj, carualar bjr çetjnjn bjrnece kynderjnde pomeccikterde, qoçaiьndar çerjnde jstedj, al bjr çetjnjn qalqan kynderjnde өzjnjn nadeldьq çerjnde jstedj.

Çerdj paidalanudьn nadeldьq sistemasь carualardьn qamьn tjptj oilaqan çoq, bjrqana pomeccik caruacьlьqьnьn qamьn qana çedj. «Carualardьn өz nadeljndegj «mencjktj» carauacьlьqь pomecciktjk caruacьlьqtьn kerektj çaqdaiь boldь, onьn maqsatь caruanь — tjrcjljk çabdьqtarьmen «qamtamasьz» etu emes, pomeccikti — çūmьs qolьmen qamtamasьz etu boldь».[4]

Barccinalьq caruacьlьqtьn mənj osьndai.

Lenin krepostnoilьq barccinalьq caruacьlьqtьn sistemasьn tөmendegj mьna tөrt çaqdai sipattaidь dep kөr-

---

[1] Lenin, taңdamalь cьqarmalar I tom, 62 bet.
[2] Bйda sonda.
[3] Bйda sonda.
[4] Bйda sonda 78 bet.

settj. Bərjnen būrьn būl (çabaiь) naturaldь tūiьq caruacьlьq boldь. Pomeccik, krepostnoilardьn eŋbegjn eksploatatsialaumen, өz caruacьlьqьnda barlьq qaçettj nərselerdj cьqaruqa tьrьstь, rьinokpen az qatьnastь. Naturaldь carualar mjndetterj pomeccikterdj qol tovarlarmen, Inamen, toqьmamen taoqь basqalarmen qamsьzdandьrdь.

Tovar-aqca qatьnastarьnьn damuь, rьinokta astьqtь satьp alucьlardьn kөbeiuj Angliadaqь өndjrjs өzgerjsjnen keijn, orьs pomeccikterjnjn өzderjnjn mencjgjn «astьq fabrigjne» ainaldьruqa tьrьsa bastauqa әkep soqtьrdь. «Pomeccikterdjn astьqtь satuь ycjn өndjruj būrьnoqь reçimnjn qūlauьnьn aldьn ala qabarcьsь bol dь».[5]

Ekjncjden, krepostnoilьq caruacьlьqta bolqan bjr çaqdai, pomeccikterge çūmьs qoldarьn garantialь etken, naqьz өndjrucjlerdjn — carualardьn çerge bailanuь. Krepostnoilьq eksploatatsia ycjn manьzdь bolqan nərse carualardьn nadeldjk çerj, çūmьsker malь çana qūral saimandarь boluь, qoçaiьndar çerjn eŋdeudj qauьp astьnda qaldьrьp, «өzjnjn» çer ielerjn tastap kete almauь.

Ycjncjden, krepostnoi carua çeke pomeccikke təueldj bolьp çyruge mjndettj boldь. Olai bolmaqanda mencjgjnde çerj bar, өz caruacьlьqьn өzj basqarucь carualar qoçaiьndarda çūmьs jstemegen bolar edj. sondьqtan da, «ekonomikadan tьs tyr de mūqtaçdьq» (krepostnoilьq çaqdai carualardьn soslovialьq tolьq pravolь emestjgj çana t. t.).

«Eŋ soŋьnda, tөrtjncjden, surettep çazьp otьrqan caruacьlьq sistemasьnьn kerektj çaqdaiьmen saldarь—texnikanьn asa təmen çana ençarlьq xalde boluь, өitkenj caruacьlьqtь çyrgjzu, çoqcьlьq ezjp tastaqan, çeke basьnьn təueldjljgjmen çana oi sanasьnьn qaraŋqьlьqьmen çanьctalqan, ūsaq carualardьn qolьnda boldь».

Krepostnoilьq Reseide osьndai barccinalьq caruacьlьqtь jrj çer ielerj çyrgjzdj: pomeccikter, patsa çana patsa familiasьnьn mycelerj, Serkov.

Reseide tovar qatьnasьnьn өsujmen bailanьstь çana onьn sьrtqь rьinoktarmen bailanьsьnьn keŋeiujmen bailanьstь orьs pomeccikterj, krepostnoi carualar eŋbegjnjn өnjmdjljgjn arttьruqa mymkjncjljgj çoq bolsada, qosьmca eŋbektjn sanьn kөbeitu çolьmen, barccinalьq caruacьlьqtьn kөlemjn kөbeitu çolьmen carualardь eksploatatsialaudь kyceite bastadь.

Qara topьraqtь gubernalardaqь pomeccikter carualar nadeljnjn escbjnen qoçaiьn egjstjgjn kөbeittj. Carualar өzjnjn nadeljnen qorektenuge de mymkjncjljgj bolmaitьn xalge çettj.

Pomeccikter carualardь egjn cьqpaitьn çerge ərdəijm kөcjrumen boldь. Egjstjk çerj çoq carualar «ailьqqa» jstedj, basqaca aitqanda olar aisaiьn pomeccikten produktь alьp tūrdь.

Pomeccikter өzderjnjn egjstjk çerjn kөbeitumen qoçaiьndardьn aldьnda mjndettj boludь da kyceittj. Carualar bjr çetjnjn jcjnde «tek» 3 kyn jsteu emes, tjptj bjr çetjnjn jcjnde 4—5 kyn jsteuge mjndettj boldь. 1851 çьldьn qarsaŋьnda barccinalьq carualar Evropalьq Reseidegj carualardьn 40 protsentj camasьnda boldь.

Qara topьraqsьz gubernalarqa kelsek, onda pomeccikter krepostnoilardьn kөpcjljgjn obrokke kөcjrdj. Būl gubernalardьn pomeccikterjne obroktyrjnde kөp doxot alьp, carualardь eŋbek aqь alьp çūmьs jsteuge bosatu qolailьraq boldь. Obroktjk imenia ielerjnjn 1/3 aralas mjndetjnjn sistemasьn basqaca aitqanda obroktь da, barccinanь da qoldandь.

Reformaqa deijn Reseide çer ielerjnjn arasьnda çer qalai bөljndj?

Barccinalьq sistema ystemdjk etken çerde çana barcinalьq carualardьn protsentj kөp bolqan qara topьraqtь gubernalarda ystemdjk etucjlerdjn çerlerj kөlemj çaqьnan, ədettegj nərse siaqtь, carualardьn çerjnen kөp, artьq boldь, tek әlde qaida qana carualar çerjmen teŋ boldь. Munь mьna tөmendegj tablitsa kөrsetedj.

[5] Lenin, tantamalь cьqarmalar I tom, 78 bet.
[6] Bйda sonda 79 bet.

XIX ƣASЬRDAƣIЬ YSTEMDJK ETUCJLER ÇERJMEN CARUA ÇERJNJN ARASЬNDAƣIЬ AlЬRMACЬLЬƣIЬ

Gubernalardьn attarь	Barlьq ьnƣalarь (tooƣaisьz) çerdjn protsentj	
	Carualarda	Pomeccik-terde
Ekaterinoslav	18,43	81,87
Poltava	31,37	68,63
Xarkov	31,82	68,18
Samara	37,00	63,00
Voroneç	46,05	13,95
Tambov	77,20	52,80
Kur	47,25	52,75

Obroktjk sistema ystemdjk etken qara topьraqsьz gubernalarda carualardьn çerj pomeccikterdjn çerjnen kөp boldь.

Pomeccikterdjn carualaroƣa beruge tijstj boloƣan nadeldjk çerjnjn kөlemj tьnƣьlьqtь tyrdc belgjlenbedj. XIX çyz çьldьn ekjncj çartьsьnьn tөrtten bjrjnde mūndai çaoƣdai çij bolьp tūrdь, mьsalь, Tulski gubernasьndaƣь bjr pomeccik әielder өzjnjn carualarьna (28 erkek çьnьstь çanƣa) barlьq boloƣanь 10 desetina çer «berdj».

Məskeudjң cьdjьuь

Tatar ezucjljgj

XII qasьrda ornaqan feodaldьq pьtьranqьlьq orьs çerjn өte əlsjrettj. Ylken çana ūsaq kөp knəzdjkke вөlcekteljngen orьs qalqь sьrtqь çaularmen kyresu ycjn вjrlese almadь. Osьnьn arqasьnda XIII qasьrda Rustь monqol çaulap aldь.

Monqoldar Qьtaidьң soltystjgjnde, Ortalьq Aziada tūrdь. Olar mal-carua cьlьqьmen kəsjp ettj. Monqoldar astьq ekpedj çana olar astьqtь tūtьnвadь da deuge вoladь. Kөp maldь çaiu monqoldardь вjr orьnnan ekjncj orьnqa «çaqsь, ūcantenjz en çaiьlьmdarqa» kөcjp çyruge mūqtaç ettj. Olar artьp çyretjn kijz yide tūrdь, kөckende onь өgjz çekken arвaqa salьp çyrdj. Monqoldar çeke-çeke rularqa вөljndj, вūl rudь xandar (knəzder) вasqardь. Rulardьң arasьnda ərdəijm вolatьn soqьs kezjnde xandar soqьstьң вastaucьsь вoldь: olarqa çan-tənjmen вerjlgen druçinalardьң otrədtarь вoldь, вūlar xandardьң вasqaruьmen soqьsьp tūrdь. Çaiьlьmdь çerler xandardьң ylesjnde вoldь; xandar men olardьң druçinacьlarьnьң kөp maldarь вoldь. Kedeimonqoldar xandardьn çana olardьң atalas вai rularьnьң qanauьnda вoldь: olar xandarmen, olardьң maldarьn çaiьp, qьmьzdarьn daiarlap, qoiьn qьrqьp çana вasqa çūmьstarьn jsteuge mjndettj вoldь.

XIII qasьrdьң вasьnda monqol rularьn Temucin xan өz qol astьna çinap, вiljgjn çyrgjzdj. 1206 çьlь monqol knəzdarьnьn siezj Temucinge вarlьq monqoldьң xanь dep ataq вerdj; osьdan вastap ol — Cьңqьs xan degen çana ataq aldь. Cьңqьs xan өz manaiьndaqь pьtьranqь, kөcpelj qalqtardь вjrjktjrjp вilep alqan soң, өzjne kөrcj elderdj de çaulap aluqa kjrjstj. Onьң вasqaruьmen monqoldar (tatarlar) Soltystjk Qьtai men Orta Aziaпь çaulap aldь. Monqoldar qiratqan, Orta Azia өkmet вileucjlerjnjң вjrjnjң artьna tysjp quumen, Cьnqьs xannьң əsker вastьqtarь, Kavkazqa kjrdj, Kavkaz taularьn вasьp өtjp Kavkazdьң Soltystjgjndegj kөcjp dalada çyretjn polovetsterdj qirattь. Polovetsterdjң xandarь, orьs knəzderjnen çərdem sūradь.

1223 çьlь orьs knəzdarь kiev knəzьnьң вasqaruьmen dalada tatarlarqa qarsь cьqtь. Tatarlar cegjne вastadь. Orьstar men polovetstar olardь quьp, Azov tenjzjne qūiatьn Kalka өzenjne deijn keldj. Bjraq orьs knəzdarьnьң arasьnda keljsjm вolmadь. Olardьң jcjndegj eң çьldam eptj Mstislav Udaloi вasqa knəzdarqa eskertpei-aq. вjrnece ças knəzdardь, polovetstardь alьp tatarlarmen soqьsqa kjrjstj; вasqa knəzdar вūqan өkpelep lager вekjnjsjnen cьqpai, cette qaldь çana soqьsqa qatьsudan вastarttь. Sol kezde tatarlar polovetstardь ьqьstьrdь, qacqan polovetstar orьstardь вasьp-çancьp kettj. Orьstar tolьq çenjldj. Soqьs вjtkennen keijn, tatarlar вasqa knəzdar вekjnjp çatqan lagerge taqь ca-

вuьl çasadь. Tatarlar orьs knəzdarьn вjzge вaqьnьңdar dep aldap, olardьң вьt-cьtьn cьqardь. Bjraq, tatarlar odan ərj, batьsqa barmai qaitadan Azia dalasьna keijn qaittь.

Cьңqьs xan өlgennen keijn (1227 ç.) onьң derçaвasьn вalalarь men nemereleri вөljsip aldь. Monqol көcpeljlerj çaңadan qana çaqьndai bastaqan batьs elderjn çaulap alu Cьңqьs xannьң nemeresj Batьiqa qaldь. Batьi osь elderdj çaulap alu ycjn çorьqqa cьqtь. Onьң ordasь Oral өzenjnen өtjp, Orta Povolçianь çьlan çalaqandai ettj. 1237 çьlь monqoldar orьs çerjne kjrdj. En aldьmen Rəzan knəzdjgjne caвuьl çasadь. Ūlь knəz Vladimir Iuri Vsevolodovic (Vsevolodtьң вalasь, Ylken Ūia) Rəzan knəzdjgjne kөmektesuden вas tarttь. Rəzan alьndь çana өrteljndj. Odan keijn tatarlar Vladimirdьң tas-talqanьn cьqardь çana kөrcj knəzdarqa tarap «adamdardь cөpce ordь». Olar вjr aidьң jcjnde 14 qalanь өrtep çjвerdj, onьң jcjnde, ol kezdegj kjckentai qala Məskeu de kettj. Ūlь knəz Iuri Vsevolodovic əskerjmen Siti өzenjnjң вoiьndaqь Mologa qūiьlьsьnьң çanьndaqь Volganьң soltystjgjne qaraqan keң dalada qol tartьp tūrdь. Tatarlar orьs armiasь qamap alьp tas-talqanьn cьqardь; soqьsta ūlь knəz çeңjldj. Tatarlar Soltystjk-Cьqьstьq Rustь kyizeltjp, 1240 çьlь Kievke de caвuьl çasap qamap, kөp uaqьt өtpci onь da өzjnc qaratьp aldь. Odan keijn tatarlar Galitsio — Volьinsk çerjne kjrdj.

Tatarlar Rusiadan Polcaqa attanьp, onь qirata captь, odan ərj Vengriaqa attandь. Batьi vengria korolьnьң əskerjn talqandap, Cextarqa qarap вet aldь, вjraq cex feodaldarь tatardьң attь əskerlerjn вettettjrmei çeңdj, osьdan keijn Batьi Volga вoiьndaqь dalaqa qaitьp keldj.

Batьi Volganьң tөmengj çaqьnda, altьn orda dep ataloan өzjnjң memleketjn qūrdь. Orьs knəzdarь Altьn Ordaqa вaqьnьctь (vassalь) boldь. Batьi olarqa «iarlьik» вasqaca aitqanda knəzdjkke ieljk etuge gramotь вerdj. Bjraq, olar onьң ycjn salьq tөlep, əskerjmen kөmektesjp tūruqa mjndettj boldь. Knəzdar «iarlьik» ycjn Ordaqa kele вastadь. Solardьң aldьnqь qatardaqьlarьnьң вjrj вolьp, Sitide soqьsta өlgen, ūlь knəz Iuri Vsevolodovictjң tuьsqan вauьrь keldj. Batьi onь Vladimir ūlь knəzj depвjldj. Tatarqa вaqьnqan вasqa knəzdarda «iarlьik» ycjn Batьiqa keldj.

Ordaqa, Batьiqa keludjң tijstj tərtjpterj (jsteitjn saltь) boldь: knəzdar xan catьrьna вarudьң aldьnda ekj ottьң arasьnan өtuge mjndettj boldь. Өitkenj, tatarlar ol xanqa kelucjlerdj вarlьq dūcpandьq pjkjrden tazalaidь. Egerde knəzdardьң jcjnen вūl (saltть) tərtjptj orьndaudan вastartqanь вolsa, onь өltjrjp, çjвerdj. Knəzdar catьrqa kjrgennen вastap qacan qaвьldau bolqanqa deijn, çerge basьn ijp, tjzerlep, otьruqa mjndettj boldь.

Batьi orьstьң asa maңьzdь qalalarьna өzjnjң вaskaktarьn (ykmet basqarucьlarьn) çjвerdj, olar qalqtь salьq salumen, talaumen qьstь. Batьidьң orьs çerjne salqan salьqь өte auьr boldь. Salьqtan tjptj mysəpjrqaiьrcьlar da вosatьlmadь. «Kjm tөlemese, — deidj sol kezdegjler-onь tatarlarqa alьp keledj, onda olar qūl вolьp qaladь». Alьmnan tek knəzdar men rūxanilar qana вosatьldь. Tatardьң salьq çinauьna qarsь orьs qalalarьnda kөterjljster вolьp tūrdь. Bjraq, knəzdar knəzdjgjmjzden airьlьp qalamьzвa dep qorqьp, kөterjljstj вasuqa tatarqa kөmektestj. Ruxanilar salьq tөleuden вosanьp alьp, tatar xanьna qьzmet etu çaqьna cьqtь, xandar ycjn qūdaiqa çalвarьndь, kedeilerdj tatar feodaldarьna вas ijp tūrudьң qaçettjgjn aitьp sendjrdj.

Tatar caвuьlь orьs çerjne qattь əser ettj. Tyk qaldьrmai cauьp ketu kөp uaqьtqa deijn eldjң damuьn toqtattь. Mədeniet çana aqartu jsj qūldьrap tөmen tysjp kettj. Orьs qalalarьnьң өrtjnde вjrnecelegen iskustvonьң eskertkjcterj çana eskj kezdegj orьs çazвa cьqarmalarь oiran вolьp kettj. Bjrnece ūsaq knəzdjkke вөljngen Rus өzjn aur ezucjljkten qūtqara almadь. Basqa eldjң ieljk etujnen вosanu ycjn orьs qalqьna вjrlesu kerek boldь. Stalin çoldas «...ty-

rjk, monqol, taqь basqa Cьqьs qalqtarьnьң cabuьldarьnan eldj qorqau myddelerj, cabuьldьң tepkjsjne tөtep bere alarlьq ortalьqqa baqьnqan memleketterdjң qūrьluьn çedeldetudj tjledj» dep kөrsettj.

Ivan Kalita

XIV qasьrdьң basьnda Soltystjk-Batьs Rus bjrnece ylken knəzdjkke bөljngen edj. Olardьң jcjndegj eң jrjsj Tver, Məskeu, Qazan, Niçegorod knəzdjkterj boldь. Ərbjr ylken knəzdjk udelge (mencjktj çer) bөljndj, basqaca aitqanda, būl azqana knəz semialarьnьң çeke mycelerjne tijstj çer edj. Būlardьң udelj (əkeden balaqa) mūra bolьp qalьp otьrdь, knəz semialarьnьң kөbeiujmen bailanьstь udeldjң sanь da kөbeidj, udeldjң өzj ūsaqtalьndь. Al, keibjr udelder aqac dualmen qorcalanqan bjr qaladan çana aimaqtaqь bjrnece derevnelerder. qūraldь. Degenmen udeldjk knəzdar өzjnjң udeljnde tolьq qoça boldь: sottadь, salьq çinadь, өzjnjң əskerj boldь, qala çer ycjn өzjnjң kөrcjlerjmen soqьs çyrgjzdj.

Semia jcjndegj ylkenj — əkesj bolmasa ylken balasь — ūlь knəzdep atalьnьp, bas knəz deljnjp esepteldj, al cьndьqьnda өzjnen kjcj semia mycelerjne çyrgjzetjn onьң qolьnda ecqandai өkmet biljgj bolmadь. Tek soqьs bola qalqan kezde qana olar əskerlerjmen kөmekke kelujn talap etuge pravolь boldь; bjraq mūnь udelnj knəzdar өne-boiь orьndap otьrmadь, ūlь knəzdьң çaularьmen ərdaiьm bjrlesjp ketjp otьrdь.

Altьn orda xanь ūlь knəzderdjң bjrjn ūlь vladimirljk knəz etjp çana «barlьq Rustьң», taqь basqalarьnьң kyceie berujne sebep boldь, onьң basqaruьmen knəzdardьң odaqь qūrьldь. Odaqtastar tatarqa çana sьrtqь çaularqa qarsь kyreste bjr bjrjne kөmektesuge mjndettj boldь. Odaqtastar būdan basqa өzderjnjң mencjgjnde bjrdei etjp tamoçni (cekara) salьqьn belgjledj, būl өz aldьna bөlcektengen feodaldьq knəzdjkterdjң caruacьlьqьnьң nacarlaqandьqьna aiqaq. Al bөlcektengen caruacьlьqtьң nacarlauь olardьң bjrlesu mymkjncjljkterjn çeңjldettj.

XIV qasьrdьң basьnda Vladimir ūlь knəzdjgj ycjn ekj knəz kyrestj: Tver çana Məskeu. Būl ekeuj Soltystjk-Cьqьs Rustaqь knəzdjktjң eң kyctjsj çana baiь edj. Olardьң ekeuj de geografialьq çaqьnan өte qolailь çerde edj. Tver men Məskeu knəzdjgjnjң ekeuj de oңtystjk-cьqьs çaqьnan basqa knəzdjktermen qorcalьnqan edj, sondьqtanda olar tatarlardьң cabuьlьn өzderjnjң kөrcjlerjnen gөrj az kөrdj. Tver, Volga boiьnda, Tverts өzenjnjң qūiьlьsьnda boldь, onьң aqьsьmen novogorod səudegerlerj Soltystjk-Cьqьs Rusqa keljp çyrdj, būl Tver knəzdjgjnjң baiuьna sebep boldь. Məskeu Oka-Məskeu өzenjnjң qūiьlьsьnda tūrdь. Məskeu knəzdjgjnen Volgadan Okaqa qarap tūpa-tura өzenmen çyretjn su çolь salьndь. Sol uaqьtta sonda qūrьlqan Italia sauda koloniasьmen sauda jsteu ycjn Okadan Don өzenjne өtuge bolatьn edj, al Donnan Azovskoe çana Qara teңjzge, Qьrьm çaqalauьna tysetjn edj.

Məskeudjң artьqcьlьqь onьң ortalьq çerde, soltystjk-cьqьstaqь basqa knəzdjkterdjң ortasьnda bolqandьqь boldь. Būl çaqdai bjr qana tatardan qana emes, sonьmen bjrge litovetstar men nemjsterden de qauьpsьz ettj. Məskeu knəzdjgjnjң cet çerdjң cabuьlьnan basqalardan gөrj qauьpsьz boluь caruacьlьqtьң, tyrlj өndjrjsterdjң, qol өner kəsjpterjnjң damuьna qolailь çaqdai tuqьzdь. Osьnьң negjzjnde өzderjnjң tabiqi өsu esebjnen çana orьstьң basqa çerlerjnen auьp kelgenderdjң esebjnen qalqtьң sanь tez өstj. Osьnьң bөrj Məskeu knəzdjgjn kyceittj çana pьtь-

raŋqь soltystjk-cьoqьs knəzdjkterjnjŋ Məskeu ainalasьna вjrlesujn çeŋjldettj.

Məskeu — Kiev bolmasa Novogorod siaqtь, өte eskj qala emes. Ol eŋ вjrjncj rette 1147 çьldan вastap cьoqa вastaidь. Ol kezde Məskeu suzdal knəzj Iuri Dolgorukke tijstj (usadвa) вaqca edj, mūnь aitucьlardьŋ aituьna qaraqanda, вūrьnqь iesj — Kuckidj өltjrjp tartьp alqan kөrjndj. Cekaralьq çaqdai вūl вaqcanь maŋьzdь strategialьq punkt ettj. Iuri Dolgorуki вaqcanь aqacpen qorcalap, onь «qalaqa» ainaldьrdь, вasqaca aitqanda krepostke (qamalqa) ainaldьrdь. XIII qasьrdan вastap qana Məskeu knəzderdjŋ astanasь вoldь.

Alqacqь Məskeu knəzdjgj өte ylken bolmadь. Oqan Məskeuden вasqa ekj qala — Ruza çana Zvenigorod kjrdj. Aleksandr Nevskidjŋ вalasь, Məskeu knəzj Danil, mūra вoiьnca 1302 çьlь, kөrcj Pereiaslav knəzdjgjn qosьp aldь, вūl Məskeudj өte kyceittj. Degenmen, Tver eŋ вastь, kyctjrek edj. Aleksandr Nevskidjŋ nemeresj, Tverdjŋ ūlь knəzj Mixail Iaroslavovic, XIV qasьrdьŋ вasьnda Өzвek xanьnan Vladimir ūlь knəzdjgjn aldь.

Al Өzвek Vladimir ūlь knəzjnjŋ kyceiujnen qorqьp, Mixailqa qarsь Məskeu ūlь knəzj Iuri Danilovictь (1303 — 1325 ç.) qoldadь. Osь maqsatpen өzjnjŋ qarьndasьn Iuriqa вerdj. çana Tvermen soqьsu ycjn oqan tatar əskerjn вerdj. Osьndai kөmek вolsa da Iuri qattь çeŋjldj. Iuridjŋ əielj, Өzвektjŋ qarьndasь çau qolьna tystj. Ol çau qolьnda өldj; Iuri mūnь paidalanьp, əieljmdj ūu вerjp өltjrdj dep Mixaildь aiьptamaqcь вoldь. Өzвek Mixaildь ordaqa caqьrьp alьp, cecjmdj ykjm cьoqarudь cecpei, kөp uaqьt aqac qazьqqa otьrqьzdь. Aqьrьnda Iuri өzjnjŋ myddesj ycjn өljm ykjmjn cьoqartьp, Vladimir ūlь knəzdjkke «iarlьik» aldь. Bjraq, өlgen Mixaildьŋ вalasь Dmitri Groznьi Oci Iuridj Ordaqa sotqa caqьrьp, onь sonda өltjrdj, onьŋ ycjn Өzвektjŋ çarlьqь вoiьnca onьŋ өzjde өltjrjldj. Dmitri Iuridj өltjrucj Dmitria Groznьi Ocidj өltjrjp, — Өzвek Vladimir ūlь knəzdjgjn kjsj өltjrucjnjŋ tuьsqanь, вasqaca aitqanda Mixaildьŋ вasqa вalasьna Tver knəzj Aieksandr Mixailovicqa вerdj.

Məskeude Iurige mūrager вolqan onьŋ tuьsqanь Ivan Danilovic (1325 — 1341 ç.) вoldь, өzjnjŋ вaiьqь ycjn ol Kalita, iaqni aqca salatьn mecok ataldь. Ivan Kalita qu, eptj memleket вileucj adam вoldь çana өz maqsatьna çetu ycjn qandai qūral вolsa da qoldanudan ūialmadь. Oqan cerkeuler ylken çərdem kөrsettj. Mūnьŋ maqsatь feodaldьq pьtьraŋqьlьqtь çoiu вoldь. Kyctj memleketter cerkeu lerdjŋ вasьp alqan çerjndegj çana carualardь qanaudaqь pravosьn qorqauqa mjndettj вoldь. Orьs mitropolitj solkezde Vladimirde tūrdь. Iuri Danilovic Çana Ivan Kalita mitropolit Nesteranь өz çaqtarьna tarta вjldj. Mitropolit Vladimirden Məskeuge keldj, sodan вastap Məskeu keijngj mitropolitetterdjŋ вarlьqьna qonьs etjldj. Mitropolitet arqьlь Məskeu knəzdjgj kyctj odaqtas tauьp aldь. Cerkeu өzjnjŋ вarlьq djncjldjk ьqpalьn Məskeu knəzdjgjn kyceiteuge paidalandь. Mitropolitet knəzderdj qarqaumen qorqьtьp вjrlestjrjp, Məskeudjŋ degeŋjne вaqьnatьn ettj. Būdan вasqa da cerkeu kөp çerdj meŋergendjkten Məskeu knəzdjgjne aqcamen çana soqьs kycjmen çərdemdestj.

Ivan Kalita cerkeulerdj өzjne tartumen вjrge өz maqsatь ycjn tatardь da eвjn tauьp paidalandь. Ol xandardь çana onьŋ əielderjmen çaqьndarьn satьp alu ycjn qorlanqan вailьqtarьn aiaqan çoq. Ivan Kalita osьndai çolmen Orda da kyctj partia tjzdj. Oqan kөp kecjkpei-aq, tatardьŋ kөmegj arqasьnda ūlь knəzdjkke ie вolarmьn degen oi kjrdj. 1327 çьlь xan elcjsj Colxan (orьs. qalq өleŋjnde Ccelkan dep ataldь) tatardьŋ kөp otrədjmen Tverge keldj. Tatarlar qala adamdarьn talai вastadь, tvercjler kөterjljs çasadь. Ūlь knəz Aleksandr Mixailovictjŋ kөterjljscjlerdj өzj вasqardь. Colxan knəz qorasьna tьqьlьp esjgjn вekjtjp aldь, вjraq kөterjljscjler yidj өrtep çjвerdj, tatarlar ot jcjnde өldj.

Ivan Kalita Ordaqa asьqьp-aptьqьp xanqa keljp өzjnjŋ qьzmetjn

kərsetpekcj bolьp, kəterjljscjlerdj çazalauьn sūradь. Ol tatardьn kəp əskerjmen Tver knəzdjgjnjn çerjne enjp, cabuьl çasap ote qattь apatqaūcьrattь. Aleksandr Pskovke qacьp barьp tьqьldь, eger onь qolqa qaitanьp bermesenцder qarqьstaimьn dep mitropolit Feognost pskovcьlardь qorqьttь. Sodan Aleksandr Pskovtь tastap, Litvaqa kettj. Aqьrьnda, Aleksandr Tverge qaitьp keldj, tjptj onьn qolь xan kecjrjmjne çettj. Bjraq, odan keijn, xan Ivan Kalitanьn kenцesj boiьnca Aleksandrdь Ordaqa caqьrьp alьp, onь əltjruge būiьrdь.

Məskeu knəzj əz maqsatьna çettj. 1328 çьlь, Tver tьnьctanqannan keijn, ol vladimir ūlь knəzj degen ataq aldь. Xan oqan barlьq Russiadan tatar salьqьn çinap, Ordanьn əzjne əkeljp beru pravosьn berdj. Ivan Kalita salьqtьn bjr bəlegjn əzj paidalandь, osьnьn arqasьnda ol baiьdь. Ivan Kalita kərcj otьrqan knəzdardьn esebjnen əzjnjn mencjgjn əlde qaida kenцeittj. Ol əz əkmetjn kyceitu ycjn tatarlardь ceberljkpen paidalandь. Ivan Kalita, deidj Marks, «...xandь qūralqa ainaldьrdь, onьn çərdemjmen ol asa qauьptь baqtalastarьnan qūtьldь çana əzjnjn əkmettj alu çolьnda qandai bəgetter bolsa da onь çoiьp otьrdь. Ol udel çaulap almaidь, bjraq tatar çaulap alucьlarьnьn pravosьn baiqausьz əzjnjn erekce paidasьna ainaldьrьp otьrdь».

Ivan Kalita çeterljktei kəp mūra qaldьrdь. Onьn tusьqanь Iuri çana onьn əzj Məskeu knəzdjgjne Moçaisknj, Serpuxovtь, Kolomndь çana bjrnece qalalardь qostь. Bolacaq orьs memleketjnjn negjzj osьlai salьndь.

Ivan Kalita əzjnjn knəzdjgjnde belgjlj tərtjp ornalatьndai kyctj boldь. Letopiscjler, onьn kezjnde «barlьq orьs çerjnde ūlь tьnьctьq boldь. Çana tatar onь çaulap aludь toqtattь» dep sendjredj. Knəzderdjn əz jcjnde qauьpsьzdьq ornadь, cauьp alucьlьq azaidь.

Kulikov soqьsь

Ivan Kalita əlgennen keijnde Məskeu knəzdjgj kyceie berdj. Ivan Kalitanьn nemeresjnjn — ūlь knəz Dmitri Ivanovictjn tūsьnda Məskeu knəzdjgjnjn kyceigendjgj sonca, ol tatarlarmen acьq kyreske cьquqa çararlьqtai boldь.

Məskeudjn kyceiujmen bjrge Altьn Ordada feodaldьq pьtьranqьlьqtьn protsesj çyrdj. Altьn orda memleketjnjn çeke bəlekterjnde əz tjzgjnj əzjn de bolqan xandar cьqtь, būlar bjrbjrjnjn ykmetjne talasa bastadь. Tatar feodaldarьnьn jcjndegj airьqca kyctj bolьp, kəzge tyskenj Mamai knəz boldь. Būl xan bolmai tūrqanda da Ordanьn kəpcjljk bəlegjn basqardь, xandardь taqqa otьrqьzьp, taqtan tysjrjp otьrdь.

Məskeu ūlь knəzj Dmitri xandarqa təueldjljgjn bjrnece çenцjltu ycjn Altьn Ordadaqь laisanцdarmen paidalandь. Bjraq,Mamai Soltystjk-Cьqьs Russiada, Batьi tūsьnda bolqan siaqtь, tatar ystemdjgjn qaita ornatpaqcь boldь. 1378 çьlь Mamaidьn çjbergen otrədj Rəzan çerjne basa-kəktep kjrdj. Ūlь knəz Dmitri əz əskerjmen olarqa qarsь cьqtь. Būlar Voçe əzenjnde tyjjstj. Tatarlardьn tas-talqanь cьqtь.

Odan keijn Mamai Litvanьn ūlь knəzjmen odaq çasap, əte kəp əskerlerge bas bolьp çorьqqa cьqtь. Rəzan ūlь knəzj, qorqanuqa əreket çasau bьlai tūrsьn, qaita sonьn çərdemj arqasьnda Məskeudj qiratpaq bolьp Mamaimen odaqtasьp kettj. Dmitri əz çaqьnan 150 mьn adamdьq qol çinadь. Barlьq orьs qalqь asa zor quanьcpen təuelsjzdjk kyresjnde onь quattadь. Olarmen bjrge tek qana məskeu əskerlerj cьqqan, — Məskeu tuьnьn astьnda Belozer, Iaroslav, Rosotov knəzderj çana Tver Smolin knəzderjnjn bjrsьpьrasь, taqь basqalarь çinaldь. Tjptj , litvonьn ekj knəzj brən çana polots polktarьmen keldj. Orьs armiasьOkadan ətjp Donqa qarap bet aldь. Komanda sostavьnьn arasьnda būltalaqtaucьlьq boldь: Donnan ətu kerek pe, çoq bolmasa qara ma-qarsь çaqada tatarlardь kytu kerek pe. Dmitri batьl tyrde cabuьl çasaudь qoldadь, sentəbrdjn 8 kynj tynde orьs armiasь tez arada kəpjr salьp, əzennen əttj.

Donnьn arçaqьndaqь, Neprədvi əzenjnjn saqasьna çaqьn, çaiьlьp çatqan ken kulikov dalasь. Orьstar men tatarlar dalanь ainala qorcaqan dən-de вjr-вjrjne çaqьn tūmanmen çasьrьnьp tūrdь. Tūman taraqan kezde orьs armiasь tegjstjkke çьlçi вastadь. Qarama-qarsь çaqtan tatarlarda çьlçi вastadь. Soqьs sentəвrdjn 8 kynj (1380 ç.) tan erten вastaldь. En aldьmen cekjsu qarauьlda tūrqan polktar arasьnda вolьp, odan negjzgj kycterdjn arasьnda ūctastь. Kulikov soqьsь qatьsucьlardьn san çaqьnan da çana onьn sondai qatal вolqandьqь çaqьnan da ol XIV qasьrdaqь en ataqtь əskeri oqiqa вoldь.

«Tatarlardьn da, orьstardьn da, — deidj letopiscjler, — qanь çanвьrca qūiьldь, sansьz kөp өljk ekj çaqtanda вoldь, kөp orьstar tatarlardan qьrьldь, kөp tatarlar orьstardan qьrьldь, өljk ystjnde өljk çattь — tatarlardьn denesj druçnikterdjn denesjnjn ystjnde, druçnikterdjn densj tatarlardьn denesjnjn ystjnde çattь, orьs tatar artьna tysjp qua вastasa, onьn artьnan вasqa tatar qua çөnelgenj kөrjnjp tūrdь. вərj aralasьp kettj, вjr çerge toptandь, ərqaisьsь өzjne qarsь kelucjnj çenuge tьrьstь».

Əuel вasta tatarlar çendj. Bjraq Dmitri өzjnjn nemere tuьsqanь Serpuxov knəzj Vladimir Andreevictj çana təçribelj polkovedts Dmitri Bовrok вastaqan otrədtь zasadьqa çasьrьp qoidь. Naqьz cecucj kezende вūl otrəd tatarlardь tьildan keljp soqtь. Tatarlar вūl cавuьldь kytpegen edj, olar вet-вetj men qaca вastadь. Orьstar tatarlardь өkcelei qudь, olardьn tu tjkken ortalьqьn aldь. Dmitri osь çenjs ycjn Donskoi degen ataq aldь.

Kulikov soqьsь Soltystjk-Cьqьs Rustj tatar ezucjljgjnen qūtqara almadь. Toqtamьs pen kyreste 1382- çьlь Mamai өldj. Çana xan Toqtamьs Məskeuge kenetten cавuьl çasap, onь aldau men alьp, өrtep çjвerdj. Osьdan keijn Dmitri olarqa salьq tөlep tūruqa mūqtaç вoldь. Çenjljp qalqanь men, Kulikov soqьsьnьn manьzь өte zor вoldь. Kulikov soqьsь orьs qalqьnьn вjrlesken, nьq ūiьmdasqan çaqdaiьnda qana tatarlardьn tolьq çana typkjljktj çoiьluь mymkjn ekenjn kөrsettj.

Kulikov dalasьndaqь soqьs

S. Gləzer

Orьs qalqьnьn өzjnjn ūlt təuelsjzdjgj çolьnda çasaqan kyrsejnjn en aiqьn çana danqtь tarixi oqiqalarьnьn вjrj tatar-monqol cавuьlьna qarsь çasaqan erljk kyresj вolьp tавьladь. Rustjn tatar-monqol xandarьnьn qarauьnda вolqan kezjn, Karl Marks tar tekpjsjnjn dəujrj dep atauь, çai qana aitьlqan sөz emes.

«Būl-qalqtь çancьp qana qoimai, sonьmen qatar qalqtьn çanьn cьqarьp, qūr syldesjn qaldьratьn qanau вoldь» [1] dep çazdь Marks.

Bjraqta, Kulikov soqьsьna deijngj вjrçarьm qasьrqa taiau вolqan orasan zor qiьncьlьqtarqa çana qūrandьqtarqa qaramastan вostandьq syigjc orьs qalqь, çat elden kelgen ezucj-tatar-monqol xandarьna qarsь kyresudj toqtatqan çoq.

Marks вьlai dep çazdь: «Tatardьn traditsialьq saiasatь, orьs knəzdarьn вjrjn-вjrjne aidap salьp auzdьqtap otьru, olardьn çasaqan carqьncьlьqtarьn qoldau, olardьn kycjn вjrj men вjrjn ten ūstau, syitjp olardьn вjreujne de nьqaiuqa mymkjncjljk вermeu вoldь.» [2].

[1] K. Marks. «XVIII qasьrdьn qйpia diplomatiasь». London. 1890 ç. (Aqьlcьn tjljnde).

[2] Sonda.

Kulikov soqьsьna attanarda məskeu knəzj Dmitri Ivanovic: «Masqaralanьp өmjr syrgennen, aq-adal çolda өlgennjn өzj artьq» degen bolatьn. XIV qasьrdaqь daŋqtь polkovtstardьŋ bjrj Dmitri Ivanovictьŋ būl səzj orьs qalqьnьŋ өzjnjŋ ūlt təuelsjzdjgj ycjn taisalmai ūmtьlatьndьqьn өte aiqьn kөrsetedj; orьs qalqь osь taisalmai ūmtьlucьlьqtьŋ arqasьnda Kulikov soqьsьnda çeŋjp cьqtь.

Mamaidьŋ çasaqьnьŋ talqandaluь letopistjŋ barlьqьnda da çazьlqan. Orьs qalqь būl soqьs turalь ertegj, əŋgjme, çьr, өlen maqaldar cьqarьp aitьp çyrdj. Būl soqьs turasьndaqь əŋgjmeler tūqьmnan tūqьmqa qalьp otьrdь.

Bjr tarixi eskertkjcte Kulikov soqьsь turalь letopis çazucь adam bьlai deidj: «Tuьsqandar çana orьs ūldarь bjrjgeijk, ən cьrqaiьq, orьstьŋ çerjn kөŋjldendjreijk, qaiqьnь esten cьqarьp, Mamaidь çeŋudj çьrlaiьq... Oi boztorqai, çьl qūsь, sairamnьŋ qьzqьlьqtь qьzьl kynderj, kөterjl kөk aspanqa, kyctj Məskeuge ūc, ūlь knəz Dmitri Ivanovictь çana onьŋ jnjsj, knəz Vladimir Andreevictj maqtap saira»[3].

XIV qasьrdaqь Rusia

Ataqtь Kulikov soqьsь bolqan kezde Rus çaqdaiьnьŋ qandai bolqandьqьn bjlu ycjn, sol ertede bolqan tarixi dəujrge kөz çjbereijk.

XIV qasьrdьŋ aiaq kezjnde Məskeu өzenjnjŋ çaqasьndaqь kjckene qana cekaralьq Məskeu qalasьnьŋ ornьnda kyctj knəzdьq ornap өstj. XIV qasьrdьŋ ekjncj çartьsьnan bastap-aq Məskeu knəzdьqь «bykjl Rustьŋ ūlь knəzdьqь» bolьp ataldь. Soltystjk — cьqьs Rustьŋ ūsaq udeldjk knəzdьqtarьnьŋ kөpcjljgjn Məskeu knəzdьqь bjrtjndep өz qol astьna bjrjktjre bastadь.

Məskeudjŋ kyceiujne tolьp çatqan sebepter boldь. Məskeu basqa knəzdьqtardьŋ ortasьnda boldь. Məskeu dj rəzandьq, tverljk çana rostovtьq çerlerj qorcap çattь. Çaulardьŋ soqqьsь eŋ aldьmen osьlarqa tijp otьrdь. Misalь, Rəzan çerjne tatarlar ynemj cabuьl çasap tūrdь. Al Məskeu 1237-38 çьlqь bjrjncj cabuьldan 1382 çьlqa deijn ondai oqiqanь kezdestjrgen çoq. Məskeu qolailь sauda çoldarьnьŋ boiьnda boldь. Volga arqьlь kemelermen çana keruendermen Məskeu Kaspi teŋjzjmen qatьnas çasap tūrdь, al,—sol teŋjz arqьlь Cьqьs elderjmen de qatьnas çasadь. XIV qasьrda Don çana Azov arqьlь Məskeuden Konstantinopolqa çol tystj. 1361 çьlь Kremldьŋ aqactan çasaqan qorqanьnьŋ ornьna tastan qorqan salьndь. Būl qorqandь kөrcjles Batьs memleketterjnen caqьrьlqan basqa elderdjŋ masterlerj saldь.

Məskeu knəzь nьqaia çana bailьqьn kөbeite otьrьp kөrcjles knəzdьqtardь silьq berjp, satьp alu arqьlь өzjnjŋ qarauьndaqь eldj kөbeitu saiasatьn yzdjksjz çyrgjzjp otьrdь. Məskeu knəzdьqьn çailap, bjraq bjrtjndep keŋeite beru çөnjndegj būl saiasattь bastaqan Məskeu knəzь Ivan Kalita boldь. 1326 çьlь Ivan Kalita cerkeumen odaq çasadь. Çoqarqь ruxanilarmen odaq çasasu Məskeu knəzьnьŋ basqa ūsaq knəzdardьŋ ystjnen biljk çyrgjzujn nьqaituqa kөmektestj.

Məskeudj kyceitu çolьndaqь eŋ daŋqtь adam retjnde Ivan Kalita turalь Marks bьlai dep çazdь: «Өzjnjŋ knəzdjk qūrqan dəujrjnjŋ jcjnde ol alqan saiasi baqьtьnan bjr rette ainьqan çoq, ol baqьtьn tabandь tyrde qataŋ qoldap batьldьq ədjs pen çyzege asьrьp otьrdь. Syitjp, ol Məskeu derçavasьnьŋ negjzjn salucь boldь çana qalqtьŋ Kalita dep, basqaca aitqanda, aqcalь qapcьq dep ataulьnьŋ mənj bar, өitkenj ol өzjne çoldь naizanьŋ kycjmen emes, aqcalь qapcьqtьŋ kycjmen actь»[4].

Sөitjp, XIV qasьrdьŋ aiaq kezjnde Məskeu knəzdьqь өsjp nьqaidь çana Cьqьstьq Rustьŋ bьtьrandь knəzdьqtarьn өzjnjŋ tөŋjregjne ūiьmdastьrdь.

---

[3] «Өzjnjŋ çauьz dйcpanь, patca Mamaidь çengen йlь knəz Dmitri Ivanovic çana orьŋ jnjsj knəz Vladimir Andreevic turalь sөz» Avtorь belgisjz. Birinci ret eski zaman çana tarix qoqamьnьŋ «Vremennigjnde» basьlqan, XIV kjtap, 1852 ç.

[4] K. Marks. «XVIII qasьrdьŋ qйpia diplomatiasь». London. 1890 ç. (Ағылсьn tilinde).

Ivan Kalitanьn nemeresj — ūlь knəz Dmitri Ivanovictjn tūsьnda Məskeu knəzdьqь өzgece kyctj boldь.

Ol kezde Altьn Ordada tjptj basqaca protesster bolьp çattь. Bul bjr kezde Rustь baqьndьrьp alqan quattь — kyctj mem'eket bjrte-bjrte jri bastadь. XIV qasьrdьn bas kezjnde Altьn Orda ekj xandьqqa bөljndj. Bjreuj Volga boiьndaqь Saraida, al ekjncjsj Volga men Donnьn arasьnda tūrdь. Keijnnen Altьn Orda вьtьrandь tūrqan yc xandьqqa — Noqai, Qazan çana Qьrьm xandьqь bolьp, bөljndj; būlar bjrjmen bjrj ūdaiь çaulasьp tūrdь. 1358 çьldan bastap, 10 çьldьn jcjnde Altьn Ordada 15 xan auьstь. Mūnda taqqa otьruqa talasьp, çançaldasu, zagovor çasau, bjrjn-bjrj өltjrucjljkter ynemj bolьp otьrdь. Altьn Ordanьn būrьnqь ьntьmaqtastьqь, bjr kezdegj zor Batьi imperiasьnьn kyctjljgj tamьrьnan cjri bastadь.

Ol kezde Rus xannьn qarauьndaqь eldjn bjrj edj. Altьn Ordaqa alьm tөlep tūratьn edj. Altьn Ordanьn әlsjreujnen paidalanьp, Məskeu knəzь tatar xandarьnьn qarauьnan bosanuqa bel bailadь. Məskeudjn aldьnda, orьs qalqьnьn aldьnda, tatarmonqol xandarьnьn būqauьnan bosanu mjndetj, orьs knəzdьqtarьnьn bjrjkken kycjmen çaudь qiratu mjndetj tūrdь.

Tatar-monqol xandarь men mьrzalarьnьn çasaqan çolsьzdьqьna, zəbjrjne qarulь kycpen soqqь beru çөnjndegj bjrjncj adьm bolьp cьqtь. 1376 çьlь tatardьn әskerj orьs (niçgorodski) çerjne cabuьl çasadь. Orьstar oqan soqqь berdj. Orьs әskerj tatarlardь quьp, Qazanqa aparьp tьqtь. Qazan tatarlarь өzderjnjn çarlarьn (jrgelerjn) soqьp tarsьldatu-kynjrentumen orьstardь qorqьtpaq boldь, neftj granatьmen qudь çana orьstьn әskerjn taptap — sastьru ycjn өzderjn qorqanьnan tolьp çatqan kөp tyieler aidap cьqardь. Bjraq cьqьstьn soqьs өnerjnjn būl ailasь kөzdegen maqsatьn orьndai almadь. Qalaqa tьqьlqan tatarlar Qazannьn ekj knəzьn çjberjp, būlar Məskeudjn ūlь knəzьnьn aiaqьna çьqьlьp, өzderjnjn basьn bosatьp alu ycjn bes mьn som aqca tөleidj.

Būl, ol uaqьtta tjptj bolьp kөrmegen oqiqa boldь. Būl orьs kycterjn bjrjktjrjp, cabuьlьna onьn dūspandarьna qarsь kyresu ycjn sol kezde qasьrdan artьq uaqьtqa sozьlqan tatar qūldьqьnan qūtьluqa mymkjncjljk tuqьzatьndьqьn kөrsettj.

Məskeu knəzdьqьnьn təuelsjz boluqa talpьnuь tatar xanьn yreilendjrjp oiqa tysjrdj. Orьstardьn tatarlarqa bergen soqqьsь Mamaidь qattь aculandьrdь. Ol bjlektjn kycj, naizanьn ūcь men Altьn Ordanьn būrьnqь kycjn qaita ornatqьsь keldj, orьs qalalarьn qorqьtьp Altьn Ordaqa alьm tөlep tūrucь, ūlь xannьn, qūlь ekendjgjne olardьn өsjne tysjrgjsj keldj. 1378 çьlь Mamai Niçni Novgorodke kөp әsker attandьrdь. Tatar xandarь qalanь өrtep, niçgorodtьn çerjn talqandap kettj. Mьrza Begic bastaqan ekjncj әskerdj Mamai Məskeuge attandьrdь. Begic Məskeu knəzь Dmitri Ivanovictj tərtjpke caqьrmaq boldь.

Bjraq Məskeu knəzj Begicke eskerttj. Ol tatar ordasьnьn Məskeudjn kremljne kelujn kytken çoq, Rəzan çerjnen onьn aldьnan qarsь cьqtь. Būl çerde Məskeuljkter çaularьna Voça өzenjnen өtuge mymkjncjljk berdj çana kytpegen çerden ordanьn tūs-tūsьnan cabuьl çasadь. Poltsk knəzj Andrei Olgerdovictьn әskerj çaudьn bjr çanьnan keljp tidj. Ekjncj çanьnan pronsk knəzьnьn әskerj tidj, al knəz Dmitri Ivanovictьn өzj bastaqan Məskeu әskerj tatar ordasьnьn qaq aldьnan qarsь cabuьl çasadь.

Qarsь cabuьl çasaidь dep oilamaqan çana orьstardьn çaqьn ekenjn sezbegen tatarlar sastь çana qacuqa ainaldь. Tatarlar catьrьn, yijn, Məskeuge kele çatqan çolьnda talap alqan myljkterjn tiegen arbalarьn tastap qactь. Orьstar çaudь quьp çetjp tolьq qiratьp çendj.

Ruske çyrgjzgen өkjmjn nьqaituqa ūmtьlqan tatar xanьna Voça soqьsьnda orьstar esjnen ketpestei etjp soqqь berdj. Mamai esjnen cьqa aculanьp Məskeuge taqьda asa kөp әsker çjberjp, Məskeu knəzdьqьnьn tatar qūldьqьnan qūtьluqa ūmtьluьna bjr çola

soqqь berjp, ynjn cьqartpaqьsь keldj. Bjraq Mamai Məskeuge qarsь tek өzjnjң əskerjmen qana cabuьl çasauqa bata almaidь. Ol odaq jzdedj. Mamaiqa mūndai odaq Litvanьң knəzj lagailo men Rəzan knəzj Oleg Ivanovic boldь.

Rəzan knəzj Olegtьң orьs qalqьna çasaqan opasьzdьqь turalь qьzьq dokumentter saqtalьp qalqan. Tatar xanь Mamaiqa Oleg mьnadai gramota çazqan: «Patcalardьң Cьqьstьq erjktj ūlь patcasь Mamaiqa, senjң qoiqan knəzjң, prisaçnigjң, Rəzan knəzj Oleg saqan qūldьq etjp bas ūradь. Men-senjң, Mьrza, Məskeu knəzj, өzjңjzdjң qьzmetcjңjz Dmitridj talqandap qiratuqa attanadь dep esjttjm; endj, meirjmdj patca, altьnnьң kөp bailьqtьң tysetjn kynj tudь. Senjң qaharlь atьңdь estjgensjn-aq knəz Dmitri alьsqa, ne Ūlь Novgorodke, ne Dvinqa qacadь, al Məskeudьң bailьqь senjң qolьңda boladь, al menj, Rəzannьң Olegjn, өzjңnjң qūlьңdь өz marxabatьңmen çarьlqa. Bjz ekeujmjzde senjң qūlьңbьz; bjraq men saqan kjcjljk kөrsetjp, qūldьqpen bas ijp qьzmet jsteimjn, al ol saqan kөkjreksjnjp qūldьq ūrmaidь. Men senjң qьzmetcjң Dmitriden kөp zəbjr kөrdjm. Men oqan senjң atьңdь aitьp qorqьtaiьn desem, ol buqan tjptj qaramaidь, qaita menjң Kolomna degen qalamdь talap aldь. patca, saqan Qūldьq ūram, aiaqьңa çьqьlam, onь çazalaңьz, ol basqanьң mylkjn talamaitьn bolsьn»[5].

Gramotanь çjbergennen keijn, Oleg Mamaidьң çauap qaitaruьn kytken çoq, Litva knəzj Iagailoqa barьp, onьң Məskeu knəzdьqьna qarsь çasalatьn attanьsqa qosьluьn sūradь. Būl Mamai «odaqtarьnьң» sөilesken sөzderjnjң mazmūnь saqtalьp qalqan. Būl sөzder knəzdardьң өz ara talastarьnьң orьs qalqьna orasan ylken zian keltjrgenjn, өzderjnjң qara bastarьnьң mansaptьq myddelerjne bola өz qalqьnьң myddesjn satqanьn өte aiqьn kөrsetedj.

Oleg Iagailoge bьlai degen: «Mamaidьң attanqandьqьn çana bjzdjң onьmen odaqtasqanьmьzdь estjgensoң-aq knəz Dmitri Məskeuden alьsqa ne Ūlь Novgorodke, ne Dvinqa qacьp-ketedj, al bjz Məskeu men Vladimirde otьrьp alamьz; al xan kelgen kezde bjz onь ylken silьqtarmen qarsь alamьz çana onьң eljne qaituьn sūraimьz, al өzjmjz onьң ьrzalьqь boiьnca Məskeu knəzdьqьn ekjge bөlemjz-bjr bөlegjn Vilnege, ekjncj bөlegjn Rəzanqa qosamьz, çana onь өzjmjzdjң ūrpaqьmьzqa mūra etjp qaldьruqa iarlьik alamьz»[6].

Al, osьmen qatar Rəzan knəzj Oleg naqьz «dostьq» sөzdermen Məskeu knəzj Dmitri Ivanovicqa Mamaidьң Məskeuge attanatьndьqьn qabarlaidь çana çauqa soqqь beruge əzjr tūrudьң kerek ekendjgjn eskertedj.

Knəz Olegtjң qabarьnьң ras ekendjgj tez-aq anьqtaladь. 380 çьldьң kөktemjnde Məskeuge Mamaidьң çjbergen elcjlerj keledj, būlar Məskeu knəzdьqьnьң Altьn Ordaqa baqьnьctь ekendjgjn moiьndaudь talap ettj çana camadan tьs kөp alьmdar çinap berudj būiьrdь. Elcjler ec qandai keljsmge kөnbedj, Mamaidьң oiь alьm alu emes, soqьs acuqa sьltau jzdeu ekenj talassьz aiqьn edj. Osьnь sezjp Dmitri elcjlerdj silaidь çana Altьn Ordaqa barьp bjtjm çasasuqa өzjnjң boiarь Zaxar Tiutcevtь çjberedj. Keljs sөzden ec nərse cьqpaitьnьn Dmitri bjledj. Dmitridjң bjtjm çasau ycjn Tiutcevtj çjbergendegj maqsatь barlьq orьs çerjnen əsker çinau ycjn uaqьttь ūtu edj. Mūnьmen qatar Tiutcevtь soqьstьq razvedka çasau ycjn çjberdj. Razvedka çasaudьң maңьzь erekce ylken boldь, өitkenj Rustьң attanьs çasaqan Mamaidьң ekj çolmen keluj mymkjn edj: bjreuj Donnьң cьqьs çaqьn alьңqьrap Noqai claxь arqьlь kelu, al ekjncjsj-Rəzan çerj arqьlь kelu. Çaudьң qai çaqtan keletjnjn bjlmei tūrьp, qarsь çūmsalatьn kyctj qalai baqьttaudь bjlu mymkjn bolmadь.

Knəz Dmitri əsker çinauqa ylgerjp bolmai-aq Tiutcevtan cabar keljp Məskeuge qarsь bjrjgjp attanьs çasau ycjn Litvanьң Iagailosь men Rə-

---

[5] Nikonov letopisj, N. I. Kostomarovtьn orьscaqa audarqan audarmasьnan. Tarixi monografasь boiьnca çana zertteuler boiьnca, III-tom. Sant-Peterburg. 1881 ç.

[6] S. M. Soloviev. «Reseidjn eskj zamannan bergj tarixь» III tom, 978-bet.

zannьң Olegesjnjң Mamaimen odaq çasasqandarьn qaвarladь. Mamaidьң attanьs çasauqa daiьndalьp çatqanь turalь вjrjncj qaвardь knəz Olegten estjgen məskeuljkterdj onьң вūl qьlьqь mьqtap taңdandьrdь.

Degenmen rasьnda solai edj. Knəzdardьң өz otanьna opasьzdьq çasaqanь turalь өkmettj qolьna alu, çerjn kөвeitu ycjn вarьp tūrqan oңbaqandьq qьlmьs çasaqanь turalь Rus tarixi kөp misaldar вjledj. Oleg вūl çөnde tek вjr qana adam вoqan çoq. Ol tek kei вjr вasqa knəzdardan gөrj ailakerljrek вoldь. Oleg qandai çaqdai вolsada өzjne paidalь вoluьn kөzdedj. Mamai çense-Oleg ūlь knəz вolmaq. Məskeuljkter çense-ol Dmitridjң «dosь» вoladь, өitkenj Mamaidьң attanьsь turalь вjrjncj qaвarlaqan sol qoi. Bjraq knəz Oleg, өzjnjn ailakerljk planь men ekj çyzdjljgjnjң əckerelenetjnjn eseptemedj.

Mamaidьң tek tatarlardan qana emes, olarmen qatar polovsterden xazar tyrkterjnen, cerkesterden, armən çana qьrьm genueztsterjnen qūrьlqan ylken çasaq qūrqanьn Tiutcev Dmitrige eskertedj. Tiutcevtjң qaвarьn tergep anьqtau ycjn knəz Dmitri Pridon dalalьqьna вerjk kyzetcjler dep atalatьn, attь əskerler çjвeredj; вūlardьң mjndetj «tji alu», iaqni sol çergjljktj çerlerden adamdar ūstap alьp, olarqa çaudьң lagerjnde ne вolьp çatqanьn aitqьzu вoldь. Tūtqьn ūstalьp, odan Tiutcevtьң вergen qaвarьnьң dūrьs ekendjgj rastaldь.

Ruske attanьs çasauda Mamai asьqpadь, Litva men Rəzannьң əskerjnjң qosьluьn kyttj. Olar qosьlsa Mamaidьң çeңjp çьquь qamtamasьz etjletjn edj, өitkenj kynde onda 380 mьң əsker вolatьn edj çana Məskeudj yc çaqtan qamauqa mymkjncjljk вolatьn edj. Əskerlerdjң qosьluqa вelgjlengen çerj Don men Neprədvьidьң qaiьsqan çerj вolatьn, өitkenj вūl çerdjң qacьqtьqь Mamaidьң odaqtastarьnьң ekeujnede вjrdei вolatьn (130-140 caqьrьm). Mamaidьң kytjp qaluьna taqь вjr sebep вoldь. Mamai orьstardьң egjnderjn çinap aludь kyttj. Ol tjptj өzjnjң auldastarьna mьnadai əmjr berdj: «Egjn ekpeңder, astьq turalь qam çasamaiaq qoiьңdar, orьstьң astьqьn aluqa əzjr вolьңdar».

Məskeu knəzj Dmitri Mamaidьң keceujldeujn paidalandь. Ol orьs çerjnjң вarlьqьna tūs tūsьnan tezdetjp capqьncьlar çjвeredj, çer çerdegj əskerlerdj tatar xandarьna qarsь kyreske daңqtь orьs armiasьna qosьluqa caqьrdь. Orьs armiasьnьn Mamaiqa qarsь çinalьp çatqan qaвarьn çūrt estjgen вoida-aq otrədtar tūs—tūsьnan çiьla вastadь.

Orьs əskerjnjң maidanqa çiьluьn kөrkem sөzвen вьlai suretteidj. «Ūlь knəz Dmitri Ivanovic altьn yzengjge adьmьn salьp, өzjnjң çaqsь kөretjn atьna mjndj. Basqa knəzdar men əsker вastьqtarь da attandь. Kyn ūiasьnan cьqьp çarьq səule вerdj, çjвektei çūmsaq çьlь çel estj... Ūlь knəz Dmitri Ivanovic өzjnjң jnjsj knəz Vladimir Andreevke çana вasqa knəzdar men əsker вastьqtarьna вьlai dedj: «Ardaqtь tuьsqandar, orьs çerjnjң çolьnda çanьmьzdь qūrвan etuge əzjr вolaiьq». Knəz Vladimir Andreevic вьlai dep çauap вeredj: «Mьrza knəz Dmitri Ivanovic, əsker вastьqtarьmьz kyctj, al orьs çjgjtterj aileker, ceвer; olardьң astьndaqь attarь вerjk, çyirjk, onьң ystjndegj saimandarь mьqtь qaru-çaraqь altьndaqan, ystjndegj sauьttarь вolattan jstelgen; olarqa çol tanьs, Okanьң çaqasь tazartьldь—вular вasьn qūrвan etuge əzjr...» Baraвan qaqьladь, attar kjsjneidj. Orьs çerjnjң вərjnde de erljk daңq səulesj elesteidj. Ūlь Novgorodte ūlь çilьs caqьrьladь. Novgorod carualarь өz ara вьlai dep sөileidj: «Tuьsqandar, ūlь knəz Dmitrige çərdemge attanuqa keceujldep qaldьqqoi. Bykjl orьs çerjnjң qьran sūңqarlarь çiьlьp вolьptь; çau çyrektj ças çjgjtter çiьlьptь...»[7] Novgorod azamattarь вasqa druçinalarqa quьp çetjp, çalpь orьs əskerjne qosьladь.

1380 ç. 24 aqūsta orьs əskerj ko-

[7] «Ūlь knəz Dmitri Ivanovic Donskidjң qьrqьnь turalь maqtau çana əңgjmeler». Avtorь Sofroni Rəzanets вoluь mymkjn. Bjrjncj ret Eskj zaman, tarixtьң, Məskeuljk qoqьmьnьң «Orьstьң tarixi çinaqьnda». III t. 1838 ç.

lomnaqa keledj. Əskerdjң sanь cama men aitqanda 150 mьң adam, ol kezde bul өte ylken armia. Bul armiaqa: Məskeudjң, Kolomnnьң, Vladimirskidjң, Kostromskidjң, Pereiaslavskidjң, Brənskidjң çana basqalardьң polkterj kjrdj. Kolomnda orьs əskerj bjrnece kyn kjdjrdj. Bul uaqьtta Dmitri Ivanovictьң əskerjne basqa polktar keljp qosьldь. Əskerdj qarap teksergennen kejin soqьsqa kjrjsu kerek dep tabьldь.

Orьs əskerjne qarsь lūrqan yc çau boldь: Mamai, rəzan, Olegj çana Iagailo. Eң aldьmen soqьstь qaisьsьnan bastau kerek? — degen məsele tūrdь, osь məselenjң dūrьs cecjluj soqьsta çeңjp cьquqa mymkjncjljk bereljn boldь. Al knəz Dmitri, soqьs өnerjnjң ylgjsj dep tanьlqan, tamaca strategialьq plan çasadь.

Dmitridьң planь өte tysjnjktj boldь. Eң aldьmen kyctj Mamaiqa qarsь qoiu kerek boldь. Mamaidьң əskerj çoiьlqan kynde Iagailonьң Məskeuge cabuьl saluqa batьlь barmas edj. Al eger soqьstь Iagailodan bastap, onьң əskerjn çoiqan kynde de Məskeu tatardьң cabuьlьnan qūtьla almas edj. Demek, bastь çau—Mamai.

Donnьң basьnda orьstьң qas çauь Mamaidь kezdestjru ycjn Dmitri əskerjn sol Don basьna qarai çyrgjzuge būirьq berdj. Bul Rəzan çerj arqьlь çyretjn çol edj. Dmitri Rəzan knəzj Oleg pen Mamaidьң arasьndaqь keljsjmdj bjlmeidj eken dep oilasьn dep ədeij jstedj. Rəzan əskerjnjң orьs armiasьna qarsь cabuьl saluьna kyn jlgerj sьltau tuqьzbau ycjn Rəzan çerjnjң «bjr qьlьna da tijlmesjn» degen əmjr berjldj.

Camamen alqanda, orьs armiasь sutkesjne 25 — 30 caqьrьm çyrjp otьrdь.

Mamai maidanь

7 sentəbrde orьs əskerj Donnьң basьna taiandь. Semen Melik bastaqan aldьnqь qatardaqь əskerden mьnadai qabar keldj: «Qanca kycterjnjң bar ekenj bjzge qaraңqь, Mamai өzjnjң qarauьndaqь, barlьq kycterjn, barlьq knəzdarьn bjzge qarsь attandьrьp otьr. Mamai kəzjr Gusin Brodьna keldj. Olardьң polktarь men bjzdjң aramьzda tek bjr-aq tyn qaldь. Knəzdar qarulanьңdar! Erteң tatarlar bjzge cabuьl çasaidь»[8]

Būl qabardь alqansьn Dmitri soqьs sovetjn caqьrьp, bьlai dedj: «Syijktj dostar, tuьsqandar, bjlesjzder, men mūnda Olegtьң açarьna qarauqa, ia Donnьң suьn kyzetu ycjn kelgenjm çoq. Orьs çerjn qūldьqtan, byljncjljkten qūtqaru ycjn basьmdь qūrban etu ycjn keldjm: çaman өmjrden adal çolda өlgennjң өzj artьq... Kəzjr Donnan ərj өtemjz, sonda ne çeңjp cьqьp çūrtьmьzdь qьroqьncьlьqtan saqtap qalamьz, ne basьmьzdь qūrban etemjz...»[9] Osь sөzjnde Dmitri өzjnjң soqьs bastьqtarьna bastь çaudьң — Mamai ekenjn, onь çeңse, barlьq məselenjң de cecjletjnjn eskertedj.

7 sentəbr kynj (kynj — men çana tynjmen) orьs əskerj Don өzenjnen өttj. soqьsuqa qolailanqan orьn Kulikov dep atalatьn keңdjgj 10 caqьrьmdai dalalьq boldь. Kulikov dalasьnьң ortalьqьnda kjckentai Smolga өzenj aqьp çatatьn. Orьs əskerj Kulikov dalasьna keljp toqtap, Neprədov өzenjnjң Donqa qūiatьn saqasьndaqь ormandь dəңge ornadь. Mamai Smolganьң ekjncj çaqьndaqь qьratqa keljp, өzjnjң çasaqьn çailastьrьp вөljp çattь. Mamai orьs əskerjnjң Donnan өtujne kedergj keltjre almadь, өitkenj ol Kulikov dalasьna orьstar Donnan өtjp bolqanson keljp çettj. syitjp çaular bjrjne bjrj вetвe-вet qarsь keldj.

1380 çьlь 8 sentəbrdjң taңь attь. Kyn būlt. Barlьq dalalьq kyzdj kynnjң erteңgj qalьң tūmanьna malьnьp çatqandai boldь. Sjrkjrep çaңвьr çaudь Dmitridjң būirьqь boiьnca serpuxovskidjң knəzj Vladimir Andreevic pen əsker bastьqь Dmitrj Bobrokтjң komandьsьndaqь plok Dondь çoqarь өrtep kөterjljp, tatarlarqa kөrjnвesten talqa kjrjp çasьrьndь, letopis çazucьlar būl tyвektj Kөk Tal dep ataidь. Çasьrьnuqa bytjn polktj çjberjp, orьstar tatarlardь aңdausьzda

[8] «N. Kostomarovtьң maqalasьnan:» 1864 ç. Akademialьq ailьq sөzge qosьmca».

[9] «Orьs armiasь men flotьnьң tarixь». Məskeu, 1911 ç. I tom, 38 вet.

soqqbsb keldj. Ras, çasьrьnьp çatqan polktjn xalь өte qauьptь boldь. Eger Mamai olardьn çasьrьnьp çatqanьn bjlse, soqьs orьstarqa qolaisьz tigen bolar edj.

Kyn cьqьp tūman ьdьraqansoŋ-aq soqьs bastaldь. Ol kezdegj ədet boiьnca soqьs batьrlardьn çekpe-çekke cьquьnan bastalatьn edj. Tatarlar toвьnan orьstarqa qarsь Telebei degen batьr cьqtь, būl orasan zor, asa kyctj adam edj. Orьstardьn jcjnen būl batьrqa qarsь cьqatьn adam bjrden tabьla qoiqan çoq. Orьstardьn qatarь ьqьsьp çol berdj, Telebeige qarsь çekpe çekke orьs batьrь Peresvet cьqtь.

Qarsь cьqqan batьrdь kərjp, Telebei atьna qamcь basьp, naizasьn qolьna ūstap qarsь captь. Qūiqьtьp, keljp, ekj batьr aiqasa kettj. Attarьn kөkke capcьtьp, ekj batьr naiza salьp tjrestj, ekeujde qūlap өldj.

Sьrnailar tartьlьp, dabьldar qaqьldь. Rusiada sol kynge deijn bolьp kөrmegen, sūrapьl qan tөgjs soqьs bastaldь. On caqьrьmdai dalalьqta bjrnece çyz mьŋdaqan əskerler soqьs saldь. Bjr letopis çazucь bьlai dep çazadь: «Ekj əsker aralasьp caiqastь, qūral men qana emes, bjrjn bjrj (qolmen) de alьstь, attьŋ tūiaqьnьŋ astьnda taptalьp өljp çattь, ylken tьqьzdьqtan tūncьqtь, өitkenj olarqa Don men Neprədovtьŋ arasьndaqь tar çer — Kulikov dalasьna siuqa mymkjn bolmadь»[10]

Əskerdjŋ kөptjgjnen çer qaiьsьp tjtjrengendei boldь. Kulikov dalasьndaqь soqьstьŋ aiqьn beinesjn ekjncj bjr letopis çazucь bьlai dep çazadь: «Kulikov dalasьnda ekj polk arpalasьp caiqastь, bolat naizalar cart-cūrt ettj; altьndaqan qarular çarqьrap, qanqa malьnqan sauьttar, bolat semserler sartьldap çattь, өtkjr qьlьctar erlerdjŋ çelkesjnde oinadь, batьrlardьŋ qanь erlerjn boiap, attardьŋ aiaqьnьŋ astьnan aqьp çattь, qarumen qana emes qarusьz da alьstь, kөp çūrt attьŋ astьnda qalьp өljp çattь. Kulikov dalasьna simai sьqьlьsqan çūrt tūncьqьp çattь. Būl çantalasqan qьrqьnqa qarauqa adamnьŋ batьlь barmadь. Semser men bolat qьlьctar naizaqaidai çaltьldadь, batьrlarda bjrjne bjrjnjŋ salqan naizalarьnьŋ dausьnan kyn kyrkjregendei boldь. Çaŋbьrdai çauqan sadaq oqьnan kynnjŋ kөzj kөrjnbei kettj. Kemerjne simai tasьqan kөl men өzen derdjŋ suь maŋьndaqь çotalardь alьp kettj»[11]

Qan tөgjs soqьs altь saqatqa sozьldь. Orьstar arьstanca çūlqьstь. Tatar əskerj san çaqьnan da, qūral çana soqьs təçjribesj çaqьnan da orьstardan basьm bolqandьqtan soqьstьŋ bas çaqьnda dendeŋkjrep kettj. Orьstardьŋ qatarь əlsjrei bastadь. Mamai çeŋjp tastadьq dep maqtanuqa ainaldь. Bjraq Mamai Məskeu knəzj Dmitridьŋ soqьs ailakerljgjn bjle-almadь, Kөktalda çasьrьnqan polk çauqa qarsь cabu ycjn tek būirьqtь qana kytjp çattь. Talda tьqьlьp otьrьp, өzderjnjn çaqtarьnьn keijn cegjngenjn kөrgenson, orьstar maidanqa dyrse qoia berdj, bjraq maidanqa cьquqa əlj uaqьt çetken çoq edj, sondьqtan Dmitri Bobrok өzjnjŋ əskerjn toqtattь. Əskerler keijdj, jrençjdj, bjraq Bobroktьŋ tjljn almai, maidanqa tijsuge Bobroktan batalmaidь, ol təçjribasь mol polkovdets bolatьn çana bjrnece soqьsta çaudь çeŋjp ataqь cьqqan adam edj.

Aqьrьnda, taqdьrdь cecetjn uaqьt çettj. Bobrok өzjnjŋ əskerjne çana knəz Vladimir Andreevicqa bьlai dedj. «Knəz Vladimir çana sjzder, orьs ūldarь, tuьsqandar, dostar! Kyn tudь. uaqьt çettj. Attanaiьq, өz adamdarьmьzqa kөmekteseijk»[12].

Ūmtьla cabuьl salumen çasьrьnьp çatqan polk tatar əskerjnjŋ tьilьna tidj. Būl kytpegen çerden tiu çaudьn

---

[10] «Mamai turalь əŋgjme». XVI qasьr qoi çazbasь boiьnca» SSSR tarixь xrestematikasь». I tom, 149 bet. Ucpedgiz. 1937 çь.

[11] «Ilь knəz Dmitri Ivanovic Donskidjŋ zilьm patca Mamai men sanь çoq kөp tatarlarmen Donda, Neprədv өzenjnde, Kulik dalasьnda 1380 çьldьŋ 8 sentəbrjnde çasaqan soqьsь» XV qasьrdьŋ cьqarmasь. N. Golovinnьŋ baspasь. 1835 ç.

[12] N. S. Koctomarov. Cьqarmalar çinaqь. „Tarixi monografiar çana zertteuler". Sankt — Peterburg. 1903 ç. 17 — tom, 539 bet.

qatarьn yzjp sastьrьp a'jan вaqьtьn вūzdь.

Tatarlar «sorladьq, orьstar вjzden ailasьn өtkjzjp kettj· вjz əlsjzderjn qana ūrqan ekenвjz ,al endj kyctjlerj вjzdj kyirettj».

Soqьstьn вarlьq çaqdaiь вjrden өzgerjp kettj. Orьstьn keijn cegjngen əskerlerj çasьrьnьp çatqan polktьn çərdemge kelgenjn kөrgenson, qaita ainalьp çauqa captь. Çanа tijsken kyctjn jsjne syisjnjp, orьstar çjgerlene cавuьl sala вastadь, qacqan çaudь quьp çetjp ūrdь. Artьnan quqan çauьnan qacьp qūtьlu ycjn tatarlar qūralьn, azьq-tyljgjn tastai qactь. Tөвenjn ystjnde tūrqan Mamai əskerjnjn çьlçьp qacqanьn kөrgenson, вūl da qaca çөneldj.

Orьs əskerj çaularьn tolьq qьrqanca quuьn toqtatqan çoq. Rustj taqьda talauqa saluqa ūmtьlqan tatar xandarь esjnen qalmastai sавaq aldь. Çenjs tolьq вoldь. Bjraq sьrnai çenjs kyijn tartьp, çenjp cьqqandь вjldjrgen kezde, Məskeu knəzj Dmitri Ivanovic soqьs вolqan çerde çoq вolьp cьqtь. Onьn manьnda çyretjn adamdardьn вjreuj knəzdjn qarularьn taqьp, knəzdьn tūratьn çerjnde өljp çatьr. Çan-çaqtan jzdep çvrjp knəzdj taptь. Dmitri taldьn jcjnde, вjr aqactьn tyвjnde essjz qūlap çatьptь. Onьn sauьtьn çaudьn qьlьcь maiьstьrьp tjljp ketken.

Çenjp cьqqan orьs əskerlerj өzderjnjn qaza tapqan erlerjn çerleu ycjn Kulikov dalasьnda segjz kyn kjdjrjp çattь. Al, qaza tapqan orьstar өte kөp вoldь. Tatar xandarьnьn əskerj odan da kөp qьrьldь, olar əskerjnjn çartsьn çoqaltть. Letopis çazucьnьn sөzjne qaraqanda, Don yc kyn qan вolьp aqьp çatqan, al өlgen adamdardьn syiegj өzennjn ekj вetjnde 40 caqьrьm çerge deijn cacьlьp çatqan.

Litva knəzj Iagailo Mamaiqa qosьluqa attanьp cьqьp, odaqьnьn qьrqьnqa ūcьraqanьn вjlgenson asьqьp keijn cegjnedj.

Orьs əskerjnjn Kulikov maidanьnan qaituь qalqqa zor quanьc, ūlь meiram вoldь. Məskeu knəzj Dmitri Ivanovictь qalq Donski dep atadь, al çasьrьnqan polktь вastaqan Serpuxov knəzj Vladimir Andreevtj-вatьr dep atadь.

Dmitri Donski men Vladimir вatьr tolьq mənjsjnde ūlt geroilarь вoldь, өitkenj olar өzderjnjn er çyrektjljgjnjn çana soqьs talanttarьnьn arqasьnda вostandьqtь syigjc orьs qalqьnьn qasьr вoiь qūldьqta ūstap ezjp kelgen çauьna qarsь çasaqan kyresjne çərdem kөrsete вjldj.

«Mamai maidanь» atalьp ketken Kulikov maidanьnьn tarixi manьzь: ol orьs qalqьnьn вjrjguge, ortalьqqa вaqьnatьn memleket qūruqa ūmtьluьn kyceittj. Keijnnen osь ūmtьludьn arqasьnda Məskeu memleketj qūrьldь.

Çoldas Stalin вьlai dedj: «...tyrjk, monqol taqь вasqa Cьqьs qalqtarьnьn cавuьldarьnan eldj qorqau mydderj, cавuьldьn tepkjsjne tөtep вere alarlьq ortalьqqa вaqьnqan memleketterdjn qūrьluьn çedeldetudj tjledj»[14].

Kulikov dalasьndaqь çenjs qūldьqta ūstap ezjp kelgenderge çasalqan naqьz qalqtьq вjrjncj çenjs вoldь. Būl soqьstьn soпьnan da orьs qalqь tatar qūldьoqьnan вjr çolata qūtьla almaqanmen, ol өzjnjn вarlьq kycterjn вjrjktjrgen kynde, oqan ecqandai çaudьn qorqьnьctь emes ekendjgjn вjldj.

Kulikov soqьsь — Ūlь Sovet qalqьnьn вostandьqьna suьq qolьn suqqьsь keletjnderdjn вarlьqьna da tamaca tarixi eskertkjc вolьp tавьladь.

Ol kezde, Kulikov soqьsьnьn tūsьnda, Rus вьtьrandь feodaldьq knəzdьqtarqa вөljngen, knəzdardьn өz ara jckj talastarьnьn saldarьnan kyizelgen el edj. Sьrtqь çaudьn çalpь qaupьnan saqtanu ycjn qana Rus вjrjgjp kyresuge ūiьmdastь.

Kəzjr вūrьnqь,— Lenin aituьnca,— «Qalqtardьn tvrmesj» вolqan patcalьq Reseidjn ornьna kyctj Sovettjk Sotsialistjk Respuвlikalardьn Soiuzь өsjp otьr. Orьs qalqь SSSR-daqь pravosьten qalqtardьn dostьq semiasьnda çetekcj qalq-вolьp tавьladь. Orьstar,

[14] I. V. Stalin. Marksizm çana ұlttьq — kolonialьq məsele. Qazaqcasьnьn 80 вetj. 1938 çьl.

tatarlar, ukraiьndar, өzbekter, təçjkter, qazaqtar çana basqa qalqtar SSR Soiuzьna ūiьmdasuьnьң arqasьnda çeңjlmestjk kyc bolьp otьr. SSSR-dьң çeңjlmeitjn boluьnьң negjzj — qalqtardьң dostьqьnda.

Təçjkstan men Tyrjkmenstannьң aldьңqь qatarlь kolxozcь erkek-әielderjnjң partia men ykmettjң bascьlarьmen bas qosqan məçjljsjnde Stalin çoldas bьlai dedj: SSSR qalqtarьnьң arasьndaqь dostьq-ylken çana maңьzdь tabьs. Өitkenj, būl dostьq bar da eljmjzdjң qalqtarь azat, eljmjzdjң qalqtarь çeңjlmeidj. Būl dostьq barda, būl dostьq çasap tūrqanda bjz ec kimnen ec çaudan da, sьrtqь çaudan da qorьqpaimьz»[15].

---

[15] «Lenin men Stalin çinaqь. III tom, 660 bet. BK(b)P Ortalьq Komitetjnjң Partia baspasь. 1936 çьl.

Cerkeu facizm qьzmetjnde

E. Oleccuk

Burçuazia өzjnjң qalqqa çyrgjzetjn ystemdjgjn qorqau ycjn ərqacanda djnge mūqtaç. «Bykjl çana ezucj taptardьң qandaiь bolsa da — dep çazdь Lenin, — өzjnjң ystemdjgjn qorqau ycjn ekj əleumettjk punktsiaqa mūqtaç: çandet (bas alqьc adam) punktsiasьna çana pop punktsiasьna». Bjraq, kei kezde burçuazia osь өzjnjң djndj kerek qьlatьndьqьn enbekcjlerdjn kөzjnen tasalap, çasьruqa tьrьsadь. Ol өzjnjң keibjr konstitutsialarьnda djndj «çeke adamnьң jsj» dep çarialap, çūrttьң kөzjnce memleketten bөldj. Al, kəzjr tap qaicьlьqtarь cegjne çetjp, ūcqьrlanqan kezde, onьң qūruь çaqьn qalqan kezde, cerkeu kapitalqa, facizmge qьzmet etuge acьq tartьlьp otьr. keijngj uaqьtta kapitalistjk memleketterdjң bjr talaiь cerkeu ūiьmdarьmen keljsjm (kon kodat) çasap otьr. Osь keljsjmderjnde memleket djn ūiьmdarьnьң qaraçatьn өz esebjne alьp, al, djn ūiьmdarь qalьң būqara arasьnda keң tyrde reaksialьq propaganda çyrgjzbekcj bolqan. Mūndai keljsjmder Italiada, Germaniada, Polcada, Litvada çana basqa elderde de bar.

Facizm men cerkeudjң arasьndaqь cataqtar (konfliktj) kөp adamdar dь taңqaldьratьn kөrjnedj, tysjnbeitjn kөrjnedj. Ol mьnadan kөrjnjp otьr, facizm keibjr kotolikterdjң, protestanttardьң svəccenikterjn çana episkopterdj tyrmege qamauda. Osьdan qaisь bjr adamdar facizm djnge qarsь eken dep, çete tysjnbei çeңjl-çelpj oiluь da mymkjn. Bjraq, rasьnda tjptj olai emes. Facizm djnsjz tūradь deu aqьlqa simaidь. Gitlerdjң өzj bjr səilegen səzjn de facizm djndj əlsjretude emes, onь nьqaituqa arnalqan dep acьq aitqan bolatьn. Djn facizmge sivilizatsia men, mədeniet pen, kommunizmmen bykjl adam balasьnьң ūlь tabstarь men, onьң adamnan çirenetjn, adam çeitjn kyresjne kerek.

Sondьqtan facizm djndj nьqaitadь, onьmen kyrespeidj. Sol djndj nьqaitu maqsatьmen qana djn maidanьnda «təbeles» bolьp tūradь. German cerkeucjlerj men facizmnjң arasьndaqь talas-būl rasьnda ekj talaucьlardьң arasьndaqь өz qūrbandьqtarьn çaqsьraq tonap, enbekcjlerdj odan da ərj qūl etu maqsatь ycjn qandai ədjster qoldanu çənjnde, ūlt covinizm otьn ūlqaitu çənjndegj talas.

Gitler Germaniada өzjnjң mencjktj cerkeujn qūrmaqcь. Onьң oiьnca xristianstvo facizm çyrgjzjp çatqan tonau, adamnьң auzьn būzьp, tjsjn qiratu praktikasьna tolьq çatbaitьn siaqtь. Xristianstvo zəljmdjk, saiqaldьq retpen bolsada «bykjl dynienjң keljsuj çənjnde», dūspandarqa maqabbat çənjnde» aitadь qoi. Facizm keljsjm, maqabbat çənjnde ecnərse estjgjsj kelmeidj. Facizm—ol soqьs, facizm—ol çirenjc, ol qan men temjrdjң ereçesj (reçimj) Facizmge өzjne ьlaiьq djn kerek. Adolf Gitler alqacqь kezde xristianstvonь Germania çerjnen

quьp çjberjp, onьn ornьna çanа, iazьiktjk djnjn ornatbaqcь bolьp əreket-tendj. Sol djnnjn qudaiь etjljp eskj grek boçestvosь — Votan alьndь. Facistenucj poptar, episkoptar barlьq ьntasьmen djncjlder arasьnda çanа djn taratьp çana «cьn german xristiandarьnьn» cerkeujn ornatpaqcь bol-dь. Bjraq djncjlder būqarasь olardьn soqьnan ermedj. Olar facizmnjn būl əreketjnen ar-ūiat bostandьqьnьn būzьlatьndьqьn kərdj, ol odan arь facizmdj qalqtьn qalьn kəpcjljgjne çek kərsettj. Səitjp facisterdjn əz cerkeujn qūrmaqcь bolqan oiь jske aspai bosqa qaldь.

Odanson Gitler katoliktjk çana protestanttьq cerkeudj qolьna almaqcь bolьp çana onь facizmnjn tjlegjne qarai ьnqailamaqcь boldь. Ol Germaniadaqь katoliktjk çana protestanttьq cerkeudj **tygeljmen əz qaramaqьnd**a ūstaqьsь keldj. Djncjl katolikterdjn kəpcjljgj rim papasьnьn ьqpalьnda bolub, onь qanaqattandьrmadь. Būl çerde de Gitlerdjn çolь bolmadь. Djncjlder facisterge, onьn saiasatьna qarsь çyrgjzetjn əz pjkjrlerj ycjn cerkeuden bolar-bolmas tьnьs alatьn tesjk tauьp, qatan tyrde qarsь cьqtь. Bjr sьpьra poptar būqara aldьnda əz sedelderjn çoqaltьp aladь ekemjz dep qorqьp çana olardьn facisterge qarsь qūlqьn sezjp, cerkeudj acьq tyrde gitlerlendjrucjljkke qarsь cьqtь. Osьdan keijn kyres qьzьp keltj, kəzjrde solai çyrjp çatьr.

Osь ekj myddenjn kyresjn eske ala otьrьp, barlьq cerkeudjn, barlьq djnnjn mənjn bjr minutte ūmьtpau kerek. Olardьn mənj — barьp tūrqan reaksiacьl. Qandai qana cerkeu bolsada, ol dūrьsьnda facizmge qьzmet etedj, onь qorqaidь.

Sondьqtan Germaniadaqь cerkeudjn çoqarь bastьqtarь qalaida facizmmen keljsjm çasaudь jzdeude. 1935 çьlь aqūs aiьnda Tul qalasьnda german katolik episkopterjnjn konferensiasь boldь. Osь konferensianьn çoldamasьnda bьlai deljndj: «Katoliktjk cerkeu uiьmdarь əzjn qūrban etuge deijn nemjs qalqьna (facizmge — dep oqь— **T.O)** çana otanqa berjldj. Olar memleketke çat pozitsianьn bərjnde qabьldamaidь». Cerkeucjler, cerkeu knəzderj memleketpen cerkeu arasьndaqь konfliktjdenson, olar çənjnde ədeujr qamqorlьq etjp çana facizmnjn mydesjn saqtauqa tьrьsuda.

Cerkeu knəzderj əzderjnjn facizmge berjlgendjgjn san reт praktikada kərsettj. Būl çende Germanianьn Avstrianь basьp alqanьn mьsalqa alsaqta boladь. Avstriadaqь cerkeu knəzderj qalqqa jstegen predateldjgjn bjrnece çьldai daiьndaqan bolatьn. Avstriadaqь katolik cerkeujnjn bastьqtarь, episkopterge, djncjlderge çana əkmetke baqьnuqa caqьrьp, yndeu çarialadь. Al german facizmj 10 aprelde Avstrianь basьp alu məselesjn dauьsqa qoiьp komedia çasaqanda, Innitser djncjlderge Avstrianь Germaniaqa qosu ycjn qol kəterudj ūsьndь.

Basqa taqь bjr fakt. Rumьiniada ykmet basьna patriarx (djn adəmь) Miron Kristea qoiьldь. Pravoslaptьq cerkeudjn rumьin būqarasьna ьqpalь zor ekendjgj belgjlj. Patriarxtь ykmet basь etjp bekjtu facisterdjn əkmet basьna kelujn çenjldetedj, enbekcjlerdjn qanьn cacu ycjn çol daiьndaidь. Krest mьltьqqa çol saluda.

Endj Amerikaqa çatatьn qьzьq faktь keltjreijk. Keijngj çьldarda AQC.—ta Koglin degen poptьn atь cьqьp, ken tyrde çalpьqa taradь. Ol çana cerkeu qūruqa əreket etjp, ol ycjn radionь paidalandь. Qūdaiqa qūlcьlьq jsteu yiyige taradь, djn, djncjlderge çaqьndadь. Djncjlder cerkeuge barmaitьn boldь oqan barqanda, çalьqtьrьp, taldьratьn sermonianь (coqьnu) endj jstemeidj. Radionь qossaq bolqanь «qūdai men qoian qoltьq» bola qaladь. Qūdaiqa qūlcьlьq etu əreketj 5 minuttjk muzьikanьn yzjljsjnde de çyrgj-

zjledj. Djncjlderdjn erkjmen fokstrot-tar, tangolar t. b. biler, bileuj qamta-masьz etjlgen.

Al, Koglin degen poptьn өzj kjm? Facist, ol az uaqьttьn jcjnde djndj betjne ūstai otьrьp, ədeujr ylken fa-cist ūiьmьn qūra bjldj. Bjraq demo-kratialьq elementterdjn qьsьmь men ykmet orьndarь amalsьz jsker poptьn apetitjn qьsqartuqa sьqьm berdj. So-lai bola tūrsada, keijngj kezde radio pop-facist Koglin saqьnaqa taqь cьq-tь. Prezident Ruzveltke qarsь çana onьn demokratialьq reformasьna qar-sь alas ūrьp kyres çyrgjzucj AQC-tьn reaksialьq krugj, alda tūrqan prezi-dent sailauьna kyctj tyrde daiьndalu-da. AQC-ta facistjk saiasatьn çyrgjzu-cj osь mrakobester-reaksionerler, bar-lьq çaqьnan pop Koglindj quattauda. Sөitjp būl çerde de djn facizmmen qol ūstasьp çyrjp baradь.

Poptar çūmьscьlar men carualar-dьn qandai çendetterj bolsa da sonьn bərjne de qьzmet etuge daiьn. Olar enbekcjlerge jsteletjn aiuandьqtьn, zūlьmdьqtьn çana zombьlьqtьn qandai-ьn bolsa da çaqsьlьqqa çorьp qūr-metteidj.

Өtken çьldьn qьnuarьnda Mussolin-nen audiensia (qabьldau) sūrauqa 2000 katolik poptarь Rimge keldj. Poptar-dьn Mussolindj qūttьqtap sөilegen sөz-derjn, ol өzjnjn qara çeidelerjnen de ecuaqьtta estjgen emes: poptar Mus-solinnjn facistjk avantiurasьna qoldan kelgen çərdemnjn bərjn jsteuge mjn-det aldь.

Osьnьn bərj, kapital elderjndegj çana facisterdjn qoldarьndaqь djn ūiьmdarь ideologialьq tarannьn (stena qiratatьn qaru) qьzmetjn atqaratьnьn, solar arqьlь reaksialьq imperialistjk kycter enbekcjlerdjn revolutsialьq qoz-qalьsьmen, qalq maidanьmen, sotsia-lizm eljmen kyresetjnjn kөrsetedj.

Keijngj çьldarda barlьq dynie çyzj baspasөzderj Rim papasь men italia facisterjnjn diktaturь Mussolinnjn ara-sьnan cьqqan konfliktjge (cataqqa) zer salьp otьr. Rim papasь Italia men Germanianьn çaqьndasuьna cūqьl qar-sь cьqtь; Gitler kelgen kezde, ol Rimdj çūrttьn kөzjncc tastap cьqьp. german façizmj taratьp çyrgen, qazjrgj Italia facizmj kyctj tyrde tarata bastaqan «rasalьq teoriaqa» qarsь cьqtь. Konf-liktjnjn ūcqьrlanqanь sonca, papa Mussolinge «kjmde-kjm katolizmge soqqь berse, ol papaqa soqqь beredj, al papaqa soqqь bergen kjsj-өluge tijs» dep italianьn eskj maqalьn qor-qьnьctь tyrde eskerttj. Papa өz mem-leketj-Vatikandь[2] tastap, Fransiadaqь өzjnjn Avinion saraiьna barьp tūrmaq degendj aitadь.

Būl aitьlqan sөzgede, sonьmen bjr-ge Gitlermen katolik cerkeujnjn ara-sьndaqь konfliktjge barlьq çaqьnan çete qarau kerek. Papa katolik, dynie cerkeujnjn bastьqь bolqandьqtan, ol cerkeudjn çergjljktj facisterdjn qara-maqandьqь uaq ūiьmdarqa bөljnjp ketujne keljspeitjndjgj tabiqi nərse. Papa өzj qana cerkeuge qoça bolqь-sь keledj. Osь tūrqьdan qarap papa onьn ьqpalьnьn sferasь men katolik cerkeujnjn өkmetjn tarьltatьn «ra-sizmge» qarsь kyresedj.

Bjraq papanьn facizmge qarsь osь kyresjn artьq baqalauqa qauьptь. Pa-padaqь çoq nərsenj onda bar dep qa-rau qauьptь, qata boladь.

Karl Marks çana Fridrix Engels 1847 çьlь aq «kommunist partiasьnьn manifisjnjn» kjrjsujnde eskj dynienjn barlьq kycj kommunizmmen kyresu ycjn bjrjgjp otьr dep kөrsetken bola-tьn. Onda kommunizm çana qana tua bastaqan edj. Onьn elesj Evropa da çyr edj. Sonda aq kommunizmge qar-sь cьqqan aldьnqь qatardaqь reak-sialьq kyctjn bjrj rim papasь bolatьn.

Kəzjr katolik cerkeujnjn bastьqьnьn Kommunizmmen kyresude edəujr sta-çь bar. 1937 çьlь, martta rim papasь «Kommunizmge» qarsь ədeij arnalqan çoldama cьqardь. Būl çoldamada rim papasь qisьnsьz өtjrjk өsekter taratьp, kommunizmdj çamandap, djncjlderdj өzj çaqьna qaratьp alqьsь keldj.

«Çerdegj qūdaidьn orьnbasarь (uə kilj)», kapitalistjk elderdjn enbekcjle-rjnjn Sovetter Soiuzьnda çyrjp çatqan cьn kommunizm qūrьlьsьmen tanьsu-qa mymkjndjgj çoq dep ymjttenetjn cьqar. Ol beker ymjtter! Bjzge ərbjr cetten kelgen delegatsia, eksploatatsia-

[2] Vatikan — papanьn Rimdegj rezident-siasь (tūratьn ornь).

lьq stroi cjrjp çana qūruqa вet alqan kezde Sovettj Reseide qana enвekcjler ycjn cьn вaqьttь tūrmьs qūrьlьp *çatqandьqьna* əвden senedj.

Antifacistjk qalq maidanьna qarsь өzjnjn talai ret sөilegen sөzjnde papa, onь bolcevikterdjn «oiь çana *tūzaqь*» dep keledj. Rim papasь Ispan enвekcjlerjne qarsь mөteçnikterdj çaqtaidь. Ol talai ret mөteçnikterdjn delegatsiasьn qaвьldadь çana qaвьldauda, olarqa өzjnjn *arxipastьirlьq dūqasьn* oqьtadь, ispan qalq ykmetjnjn «zanьsьz jsterj» dep eskertjp otьru ycjn tittei oqiqanьn вərjn de paidalanadь. Ispaniada facisterdjn aiuandьqь kyceiude. Olardan вykjl dynie tyrcjgjp otьr. Bjrai rim papasь «çerdegj qūdaidьn orьnbasarь,» «maqaввat çaudьrucь» xristian cerkeujnjn вascьsь — yndemei otьr. Ol mөteçnikterge qarsь cьqьp sөileu вьlai tūrsьn, olardь çanа qan tөgetjn «erljk» etuge dem вerjp otьr. Өzjnjn sөilegen sөzderjnde papa, respublikacьldardь — «dozaqtьn kycj», al facisterdj — «qūdaidьn kycj» deidj.

Papa ispan mөteçnikterjne mьltьq satьp alu ycjn kredit actь, mūnь ol Aвissiniaqa qarsь kyresjnde Italia fa*cizmj ycjn de jstegen bolatьn. Aqь*rьnda 1937 çьlь 4 aqūsta papa resmi tyrde вandit Franko ykmetjn moiьndadь. Osьnьn вərj nenj kөrsetedj? Mūnьn вərj rim papasь өzjnjn qolqanattarь-episkoptarь, kardinaldarь men çana вasqalarь enвekcjlerdjn вarьp tūrqan çauь ekenjn kөrsetedj. Ol facizmge, onьn el talau, qьrqьn soqьsьna çərdemdesedj.

Italia facizmnjn qorqansьz Aвissiniaqa qarsь soqьsьna Vatikan вatagөi boluь вьlai tūrsьn finansalьq çaqьnan çərdem вerjp otьrdь. Marcal Gratsiani Aвissiniaqa su çolь arqьlь çyru aldьnda rim papasь oqan çaqsьlьq çaudьru ycjn вata вerjp qana qoiqan çoq, italia ykmetjne cetten əskeri materialdar, *cikj zat alu ycjn* ədeujr qaraçat ta вerdj. Çapon generaldarьnьn qьtai qalqьna qarsь soqьsь rim papasьnьn вeisendj tyrde kөrsetken çərdemj arqьlь çana onьn Qьtaidaqь çapon imperia*lizmjnjn cpionь bolьp otьrqan tolьp* çatqan missionerlerj arqьlь çyrgjzjljp çatьr.

Buddei papalarь çana monaxtar Qьtaidь çaulap alu jsjnde çapon soqьs — qūmarlarьnьn aldьnqь qatardaqь otrədjnjn rөljn atqarьp otьr. Olar Çapon generaldьq ctaвьnьn qolьnda razvedka ycjn çaqsь qūral вolьp otьr. Çaponiaпьn өzjnde de poptar Qьtai soqьsьna вjlegjn sьвanьp, qьzu qatьsьp otьr. Bykjl вuddeiljk çana contoistskiljk xramdarda (cerkeu) soldattardь өljmnen «qorqaitьn» ərtyrlj talismandar (kielj вūiьmdar) saudasь osjp keledj.

Sөitjp, вykjl dynie çyzjndegj djnnjn вərj, вarlьq djn ūiьmdarь enвekcjlerdjn myddesjne qarsь вaqьttalqan, əsjrese **facistenucj** cerkeu adamdarь өzjnjn reaksialьq jsjn damьtuda. Olar adam etjn çeitjn facisterge вelsendj tyrde çərdemdesedj.

Çaqa imperialistjk soqьsьn daiьndau jsjnde, çana en aldьmen Sovetter Soiuzьna qarsь soqьs daiьndau jsjnde, Gitlerdjn çaqьn serjgj, german episkopj Miuller acьqlan-acьq вьlai deidj: «Bjz tjptj aq çij-çij dynienjn cerkeuj вolьp keljp edjk. Bykjl nemjster-xristiandar, nemjstjkjnjn вərj вөtenderdjkjnen ərj caqsь, ərj çoqarь ekendjgjn çana вөtender-men вjz ərqacanda soqьs çyrgjzjp otьruqa tijs ekendjgjmjzdj mьqtap ūqьnuь kerek».

«Cvartse Kor» gazetj çaqьnda qana nemjstjn mьnadai qūdaiqa çalвarьnu sөzderjn çarialadь: «Qūdai, *maqan me*kem erljk çana çalpaq semser вer. Maqan çau çjвer, tjptj вytjn voisko — maqan tyk qiьn emes. Maqan quanьcь tyrde kyresuge çərdem et çana вalalarьm menjn molama kelgende, men ne ycjn qan tөkkenjmdj ait».

Sөitjp, onвaqan covinisterdjn aiuandьq çappai qьru jsj, xristian syigjc cerkeuden ken өzen вolьp qūiьluda. Sondьqtan, 1936 çьlь aqūs aiьnda Cveitsariada вolqan вeiвjtcjljk ycjn kyresu Qalqaralьq kongreske katoliktjk ūiьmdarqa qatьsuqa tiьm salьnqandьqь tanqalarlьq js emes.

Djn mrakoвesterj kommunistjk qozqalьstь əsjrese çek kөredj. Reaksialьq вurçuazia cerkeu ūiьmdarьna өz eljnjn jcjndegj *kommunizmmen* kyresu erekce mjndetjn tapsьradь. Cerkeu dyniedegj вjrqana sotsialistjk mem-

leketke, Sovetter eljne qarsь kyreske airьqca qatan tyrde caqьradь.

Cerkeu men facizmnju kommunizmge qarsь mjndetterjn german protestanttьq episkopь Miuller mьna tyrde kөrsetedj. «Әrqacanda çana myltjk sjz, вjle tūra ia bolmasa вjlmei sanasьzdьq retpen de cturmovik cerkeudjn jsjn jsteidj. Cturmovik әrqacanda kommunisterge qarsь cьqьp tyijsken saiьn nemjs qalqьnьn çana onьn cerkeujnjn mjndetjn orьndadь». Revolutsialьq nemjs çūmьscьlarьn facisterdjn talqandauьn cerkeu kynj būrьn maqūldap çana вatagөiь bolьp otьr.

Germaniaпьn taqь basqa вjr djn qьzmetkerj kardinal Faulgaber cerkeudjn faciзmge әвden вerjlgen pozitsiasьn aita kele, вьlai deidj «Bjz bolcevikterge qarsь memleket вileucjlerjmen вjrjguge daiьn edjk çana daiьn вьzda. Bjz өzjmjzdjn ūiьmьmьzdaqь memlektke çat elementterge cьdamaimьz çana kjmde-kjm kommunisterge erse olarqa qarsь cьqamьz» Mjne osьlardan keijn facistenucj poptar men Gestaponьn agentterjnjn aibrmacьlьqьn tавuqa bolama?

Kapitalistjk memleketterdjn djn uiьmdarь өz eljndegj kommunistjk qozqalьspen kyrese kele, Sovet Soiuzьna qarsь kyresu ycjn qandai qūral bolsa da paidalanadь. Osь maqsatpen olar amvonnan (cerkeudjn tribunьnan) çana cerkeu вaspasөz вetjnen SSSR da djndj «qudaiau», actьq, әielderdj natsionalizatsialau (ortaqa salu). вarlьq cerkeudjn вьt-cьtьn cьqaru çөnjnde t.в. siьmsьz onвaqan өtjrjk oilar taratuda. Būl çaвaiьlьq pen reaksialьq cerkeucjler kapital elderjndegj djnge senetjn çūmьscьlar men carualardь aldap, Sovetter Soiuzьna senjmjn ketjrjp, kөnjljn qaldьrьp çana facisterdjn SSSR-qa qarsь вarlьq kycjn çūmsap, soqьs acuьn çenjldetuge әrekettenedj.

Munьmen вjrge kapitalistjk elderdjn pop — sektant ūiьmdarь әlde nece ret SSSR-qa өzderjnjn agentterjn çjвeruge әrekettendj çana kәzjrde әrekettenuj kymәnsjz. Cet elderde Sovetter Soiuzьna çjвeru ycjn djn qьzmetkerlerjn daiьndaitьn mektep вar ekendjgj mәljm. Osь djn çolьnda qana çyrgen djn qьzmetker adam jretjnde вjzge cpiondar, razvetcikter çana diversanttar çjвerjledj. Trotskist-вuxarin вandьsьnьn diversanttarьna çana cpiondarьna çasalqan protsesster mūnь aiqьn kөrsettj.

Kapitalistjk elderdegj enвekcjler өzjn qaranqqьlьq aldauqa çana poptardьn mazaqьna вermeidj. Bykjl kapitalistjk memleketterde cerkeu knәzderjnjn facistjk saiasatьna djncjlderdjn qarsьlqь çana narazьlьq qozqalьsь өsude. Onmьndaqan çana çyzmьndaqan djncjl enвekcjler qalq maidanьna kjrjp çana cerkeumen kyresuge tartьlьp otьr. Tjptj ruxanilardьn өz uәkjlderj kei çerde cerkeudjn facistjk saiasatьna çana olardьn вascьlarьna qarsь cьquda. Germania men Ispaniada qalq maidanьna tjlektes bolqandьqь ycjn өmjrjn çoiqan svәccennikter az emes.

Tap tartьsьnьn otь өrcjp tūrqan kezde facisterdjn qūralь bolьp atqarqan cerkeudjn relj enвekcjler ycjn kynnen-kynge aiqьndanьp keledj. Djn perdesj olardьn kөzjnen tysjp, çana kapitalizmnjn kөrjn qazucь kycter de өsude.

Djnge qarsь dūrьs çolqa qoiьlqan propaganda вūqaranь revolutsialandьrucь osь protsestj çedeldetjp çana вykjl enвekcjlerdj facizmnen kyresке kөteruge tijs.

BK(в) P tarixьn өzdjgjmnen yirenudegj menjң təçribem

Nйrqaliov

Men būrьnda partia tarixьn oqьp, onьң negjzgj kezeңderjmen tanьsqan bolatьnmьn. Sonan berj өzjmce partia tarixьn oqьp cьqtьm qoi dep çyrucj edjm, bjraq «BK(в)P tarixьnьң qьsqaca kurьsn» oqьp cьqqannan kejn, būrьnqь oqьp yirengenjm tjptj çetkjljksjz ekenjne, ūlь çūmьstьң alda çatqandьqьna tysjndjm, bjzdjң qart buьndardьң təçribesjnde sьnalqan daiьn, teorianь өzdjgjmen yirenudjң qaçettjgjn kөrdjm. Mūnьң bərjn, әrbjr partiada bar, partiada çoq bolcevikterdjң teoriaqa çetjludegj bjrdebjr dūrьs әdjsj өzdjgjmen oqu ekenjn, BK(в)P Ortalьq Komitetjnjң 14 noiabrdegj partia propagandasь turalь qaulьsь acьq kөrsettj.

Marksizm-Leninizm qьlьmьn өzdjgjmen yirenu өte tərtjptjljktj, ūqьptьlьqtь, otьrьp oi eңbegjmen kөp ainalьsudь syiudj kerek etedj.

Өzdjgjmen oqu-oqucьnьң өz basьnьң çauaptьlьqьn kyceitedj, өz jsjne baqьlau çyrgjzedj, al oquqa alqan temasьn dūrьs tysjnuge tьrьstьradь, sendjredj.

Menjң өz təçribemde alqacqь kezde kjtaptan paidalanudьң әdjsjne bjrden tysjnjp, onь igerjp alьp keteqoiu oңai bolmaidь. Bjr az uaqьt qinaluqa da tura keledj. Bjraq, odan qorquqa bolmaidь, onь qaçьrlь eңbekpen çeңjp alu kerek eken.

Men partia tarixьn yirenudj neden bastadьm? Aldьmen BK(в)P tarixь qьsqaca kursьnьң çarьqqa cьquьmenaq, onь tygel bjr ret oqьp cьqtьm, ondaqь maqsatьm BK(в)P tarixьnьң qьsqaca kursьmen aldьn ala, bastan aiaq bjr tanьsьp oqьp cьqu boldь. Mūnь jstedjm: oqu ystjnde өzjme kezdesken tysjnjksjz oilardь, tysjnjksjz termjnderdj sūrap ūqьna berdjm būl çūmьsьmnьң nətiçelj boluьna mymkjndjk berdj. Al, konspektj çasaqanda kjtaptьң negjzjne tysjnjp, өte qaçettj, tvijndj oilardь alalmasa ol kjtaptьn tek qana qarasьn kөcjrjp alu bolьp cьqadь. Sondьqtanda onь oqьqanda asьqpai, әrbjr sөzjne, sөilemderjne, abzatsasьna toqtalьp oqьp, oilau kerek. Mendegj təçribe osьlai konspektj çasarda sol taraudь tygeldei oqьp cьqamьn, tjptj sol tarauqa çazьlqan qortьndьnь ekjyc ret oqimьn. Sөitjp, әpten ūqьp çetkennen keijn konspektj çasaimьn.

«BK(в)P tarixьnьң qьsqaca kursьn» oqьp tereң yirenu men qatar, Leninnjң-Stalinnjң eңbekterjn oqu kerek boladь. Men tūңqьc istocnik retjnde Leninnjң «Ne jsteu kerek?» çana «Qalq dostarь degen ne» çana olar sotsial-demokratiaqa qarsь qalai kyresedj?» degen qьlmi tamaca eңbekterjn qosa oqьp cьqtьm. Būdan bьlaida, BK(в)P qьsqaca kursьnьң әr bjr tarauьna bailanьstь marksizm klassikterjn qosa oqudь baisaldь tyrde jske asьrmaqcьmьn. BK(в)P Ortalьq Komitetjnjң partia propagandasь turalь qaulьsьn oqьqannan keijn menjң kyndeljk әdetjme ainalqan nərsenjң bjrj-ol partia baspasөz propagandasьndaqь basьlьp çyrgen kon-

sultatsialardь yzbei oqu, partia ūiьmьnь kommunisterdjn өzdjgjmen oqucьlarqa kөmek ycjn ūiьmdastьrqan leksia, konsultatsialarьna qalmasqan qatьnasьp çyru. Būl maqan BK(в)P tarixьn tereң ūqьnuqa zor kөmek boldь.

Lenin — Stalin eңbekterjn oqьqanda tysjnbegen sөzderjmdj, terminderdj slovarlardan qarap, konsultanttardan sūrap alamьn, būl maqan mөselenj anьqtap ūqьnuьm ycjn paida beredj. Kynbe-kyn kjtaptan өzjrlenu ycjn өz uaqьtьmdь dūrьs paidalanatьn boldьm. Kөzjr sistemalь tyrde, kynde belgjlj uaqьtьmdь bөljp өzdjgjmnen daiьndalamьn. Būnьң paidasь orasan zor boldь, çūmьs ystjnde tijp-qacьp oqudan paїda çoq eken.

Mjne BK(в)P tarixьn өzdjgjmnen yirenjp, marksizm-leninizm teoriasьna çetjludegj menjң tөçribelerjm osьndai.

Mazmйnь

1. STALIN — Leninnjn өljmj çөnjnde 1
Basmaqala — Leninizm tuь astьnda tavьstan tavьsqa çetemjz 4
Leniuizmnjn saltanatь 8
(Baiandama men angjme çasau ycjn məterialdar)
Lenin kjtaptan qalai paidalandь 13
Vladimir Ilic Lenjnnjn өlgen kynjnjn 15 çьldьqьn өtkjzu turalь әngjmeler ycjn laiьqtalqan temalar 16

BK(в)P TARIXЬN YIRENUCJLERGE KΘMEK

Barcina degen ne? (*sūraqqa çauap*) 19

SSSR TARIXЬNЬN MATERIALDARЬ

Prof. S. Baxrucin—Məskeudjn cьquь 22
S. GLƏZER—Kulikov dalasьndaqь soqьs 27

DJNGE QARSЬ PROPAGANDAQA ARNALQAN MATERIALDAR

F. OLECUK — Cerkeu facizm qьzmetjnde 36

BK(в)P TARIXЬN ΘZDJGJMEN YIRENUCJLERDJN TƏÇJRIBESJNEN

NЙRQALIOV — BK(в)P tarixьn өzdjgjmen yiremdegj meujn təçjribesi 41

Redkollegia

Технический редактор **Н. Рулев** | Корректор **Шатаков Д.**
Сдано в производство 4/I-1939 г. | Объем 2,75 п. л.
Подписано к печати 17/I-1939 г. | Колич. зн. в п. л. 65.000
Казгосполитиздат № 312 | Формат бумаги 70x108/16
Уполн. Казглавлита № 2594 | Тираж 5000 экз.

Кн.-журн. тип. Казгосполиграфтреста, Алма-Ата, Узбекская, 11. Зак. № 43

184521-39

TYZETULER

Koïon-kasь	Çolь	Basьlqanь	Dйrьsь
1	tөmen 8	Soiuzjn	Soiuzьna
1	tөmen 24	armiasь	armiasьn
1	çoq. 5	protesster	protsester
1	tөmen 17	(konkoda.)	(konkordat)
2	çoq. 5	әlsjretude	әlsjretuge
2	tөmen 9	BK(в)P qьsqaca kursьnьn	BK(в)P tarixь qьsqaca kursьnьn

Zak. 43

2

FEVRAL 1939

QAZAQ MEMLEKETTJK SAIASI ӘDEBIET BASPASЬ
ALMA-ATA QALASЬ

Oqucь çoldastar!

Çu'naɬьmьzdьŋ osь nөmjrjnde V. Molotov çoldastьŋ çana Çdanov çoldastьŋ BK(в)P nьŋ XVIII siezjnde çasaitьn baiandamalarьnьŋ tezisterjn sjzderge arnap çjberjp otьrmьz.

Redaksia